

Karel Marx: Stručný životopis a výklad marxismu (V. I. Lenin, 1914)

Text je převzatý ze stránek [Komunistického svazu mládeže \(KSM\)](#). Chtěl bych jim tímto poděkovat za jejich práci.

Obsah:

[PŘEDMLUVA](#)

[MARXOVO UČENÍ](#)

- [Filozofický materialismus](#)
- [Dialektika](#)
- [Materialistické pojetí dějin](#)
- [Třídní boj](#)

[MARXOVO EKONOMICKÉ UČENÍ](#)

- [Hodnota](#)
- [Nadhodnota](#)

[SOCIALISMUS](#)

[TAKTIKA TŘÍDNÍHO BOJE PROLETARIÁTU](#)

[LITERATURA](#)

[POZNÁMKY](#)

Stat' "Karel Marx (Stručný životopis a výklad Marxismu)" napsal Lenin pro Grantův Encyklopedický slovník v roce 1914.*

PŘEDMLUVA

Stat' o Karlu Marxovi, která teď vychází jako samostatná brožura, jsem napsal (pokud se pamatuji) v roce 1913 pro slovník Granatových. Ke statí byl připojen dosti podrobný přehled literatury o Marxovi, převážně zahraniční. Ten je v tomto vydání vynechán. Kromě toho redakce slovníku vypustila z cenzurních důvodů konec statí o Marxovi, věnovaný výkladu jeho revoluční taktiky. Nemohu zde bohužel tento konec znovu uvést, protože koncept zůstal kdesi mezi mými papíry v Krakově nebo ve Švýcarsku. Jen si vzpomínám, že jsem na konci statí uváděl mezi jiným to místo z Marxova dopisu Engelsovi ze 16. 4. 1856, kde Marx napsal: „V Německu bude všechno záležet na tom, bude-li možné podpořit proletářskou revoluci nějakým druhým vydáním selské války. Pak bude všechno v nejlepším pořádku." (K. Marx-B. Engels, Spisy 29, Praha 1969, s. 57. -69) A tohle

právě od roku 1905 nedokázali pochopit naši menševici, kteří to dnes dopracovali až k vyslovené zradě socialismu, až k přechodu na stranu buržoazie.

N. Lenin Moskva 14. 5. 1918

KAREL MARX se narodil 5. května 1818 v Trevíru (porýnská provincie Pruska). Jeho otec byl advokát, žid, který v roce 1824 přestoupil na protestantství. Byla to rodina zámožná, vzdělaná, ale ne revoluční. Když Marx dokončil gymnasium v Trevíru, vstoupil na universitu, nejprve v Bonnu a potom v Berlíně. Studoval práva, ale především historii a filosofii. Studia dokončil v roce 1841 obhájením doktorské disertace o Epikurově filosofii. Svými názory byl Marx tehdy ještě hegelovským idealistou. V Berlíně patřil ke skupině "levých hegelovců"¹ (Bruno Bauer a jiní), kteří se snažili vyvozovat z Hegelovy filosofie ateistické a revoluční závěry.

Po ukončení university se Marx přestěhoval do Bonnu, kde se chtěl stát profesorem. Ale reakční politika vlády, která v roce 1832 vypudila Ludvíka Feuerbacha z universitní katedry a v roce 1836 mu znovu odepřela vstup na universitu a která v roce 1841 zakázala mladému profesorovi Bruno Bauerovi přednášet v Bonnu, přiměla Marxe, aby se vzdal vědecké dráhy. Názory levých hegelovců se tehdy v Německu vyvíjely velmi rychle. Ludvík Feuerbach se zejména od roku 1836 pustil do kritiky teologie a začal se přiklánět k materialismu, který u něho plně převládl v roce 1841 ("Podstata křesťanství"); v roce 1843 vyšly jeho "Zásady filosofie budoucnosti". "Kdo neprožil osvobozující účinek" těchto knih, "nedovede si to ani představit," napsal Engels později o těchto Feuerbachových dílech. "Všichni" (tj. leví hegelovci včetně Marxe) "jsme byli rázem feuerbachovci."² V té době porýnský radikální měšťák, kteří měli styčné body s levými hegelovci, založili v Kolíně nad Rýnem opoziční list "Rheinische Zeitung"³ (začal vycházet 1. ledna 1842). Marx a Bruno Bauer byli vyzváni, aby se stali hlavními spolupracovníky listu. V říjnu 1842 se stal Marx jeho šéfredaktorem a přestěhoval se z Bonnu do Kolína. Za Marxovy redakce se stále jasněji vyhraňovalo revolučně demokratické zaměření listu, takže vláda nejdříve podrobila list dvojí až trojí cenzuře a později se rozhodla od 1. ledna 1843 jej vůbec zastavit. Marx musel v té době složit funkci redaktora, ale svým odchodem list nezachránil: v březnu 1843 byl zastaven. K nejvýznamnějším Marxovým článkům v "Rheinische Zeitung", kromě dále uvedených (viz Literaturu)⁴, jmenuje Engels také článek o postavení rolníků-vinařů v údolí Mosely.⁵ Novinářská práce ukázala Marxovi, že nezná dostatečně politickou ekonomii, a proto ji začal pilně studovat.

Roku 1843 se Marx oženil v Kreuznachu s Jenny von Westphalen, svou přítelkyní z mládí, s níž byl zasnouben již jako student. Jeho žena pocházela z pruské reakční šlechtické rodiny. Její starší bratr byl v letech 1850-1858 - v jednom z nejreakčnějších období - pruským ministrem vnitra. Na podzim roku 1843 přijel Marx do Paříže, aby v cizině spolu s Arnoldem Rugem (Ruge - 1802-1880 - byl levý hegelovec, v letech 1825-1830 byl vězněn, po roce 1848 emigroval, v letech 1866-1870 bismarckovec) vydával radikální časopis. Vyšel však jen první sešit, který se nazýval "Deutsch-Französische Jahrbücher"⁶. Časopis musel být zastaven, protože bylo obtížné jej tajně rozšiřovat v Německu a protože mezi Marxem a Rugem vznikly názorové neshody. V článcích uveřejněných v tomto časopise vystupuje Marx již jako revolucionář, který hlásá "bezohlednou kritiku všeho, co tu je", zejména "kritiku zbraní"⁷, a obrací se k masám a k proletariátu.

V září 1844 přijel do Paříže na několik dní Bedřich Engels a od té doby se stal nejbližším Marxovým přítelem. Oba se velmi horlivě účastnili tehdejšího rušného života pařížských

revolučních skupin (zvláštní význam mělo Proudhonovo učení, s nímž se Marx kategoricky vypořádal roku 1847 ve své "Bídě filosofie") a v prudkém boji proti různým učeníům maloburžoazního socialismu vypracovali teorii a taktiku revolučního proletářského socialismu neboli komunismu (marxismu). Viz Marxovy spisy z tohoto období, z let 1844-1848, dále Literaturu. Roku 1845 byl Marx na nátlak pruské vlády vypovězen z Paříže jako nebezpečný revolucionář. Přestěhoval se do Bruselu. Na jaře roku 1847 vstoupili Marx a Engels do tajného propagandistického spolku Svazu komunistů⁸ a v listopadu 1847 se zúčastnili II. sjezdu tohoto Svazu (listopad 1847 v Londýně), na němž sehráli vynikající úlohu. Z pověření sjezdu vypracovali proslulý "Manifest Komunistické strany", který vyšel v únoru 1848. V tomto díle je s geniální jasností a působivostí podán nový světový názor, důsledný materialismus, zahrnující i oblast společenského života, dále dialektika jako nejvšestrannější a nejhlubší učení o vývoji, teorie třídního boje a světodějného revolučního poslání proletariátu, tvůrce nové, komunistické společnosti.

Když vypukla únorová revoluce 1848⁹, byl Marx z Belgie vypovězen. Odjel opět do Paříže a odtud po březnové revoluci¹⁰ do Německa, do Kolína nad Rýnem. Tam vycházel od 1. června 1848 do 19. května 1849 list "Neue Rheinische Zeitung"¹¹; Marx byl jeho šéfredaktorem. Průběh revolučních událostí let 1848-1849 skvěle potvrdil novou teorii, právě tak jako ji později potvrzovala všechna proletářská a demokratická hnutí ve všech zemích na světě. Vítězná kontrarevoluce pohnala Marxe nejdříve před soud (osvobozen 9. února 1849) a potom jej vypověděla z Německa (16. května 1849). Marx odjel zpočátku do Paříže, ale i odtud byl po demonstraci z 13. června 1849¹² vypovězen a odjel do Londýna, kde žil až do smrti.

Život v emigraci, o němž si lze udělat názornou představu podle Marxovy korespondence s Engelsem (vyšla v roce 1913)¹³, byl nesmírně těžký. Marxe a jeho rodinu přímo rdousila nouze; nebýt ustavičné obětavé finanční podpory Engelsovy, Marx by nejen nedokončil "Kapitál", ale jistě by bídě podlehl. Kromě toho převládající učení a směry maloburžoazního a vůbec neproletářského socialismu nutily Marxe, aby proti nim ustavičně vedl neúprosný boj, a někdy i k tomu, aby odrážel nejzběsilejší a nejdivočejší osobní útoky ("Pan Vogt")¹⁴. Vyhýbal se emigrantským kroužkům a v řadě historických prací (viz Literaturu) propracovával svou materialistickou teorii. Především se však usilovně věnoval studiu politické ekonomie. Tuto vědu zrevolucionoval (viz dále Marxovo učení) ve svých dílech "Ke kritice politické ekonomie" (1859) a v "Kapitále" (I. díl, 1867).

Koncem padesátých let a v šedesátých letech znovu ožila demokratická hnutí a Marx se znovu vrátil k praktické činnosti. Dne 28. září 1864 byla v Londýně založena proslulá I. internacionála, Mezinárodní dělnické sdružení. Marx byl jeho duší, autorem jeho první "Adresy"¹⁵ a řady rezolucí, prohlášení a manifestů. Sjednocoval dělnické hnutí různých zemí, snažil se, aby rozmanité formy neproletářského, předmarxovského socialismu (Mazzini, Proudhon, Bakunin, anglický liberální tradeunionismus, lassallovské kolísání doprava v Německu apod.) postupovaly ve společné součinnosti, bojoval proti teoriím všech těchto sekt a škol, a tak vypracovával jednotnou taktiku proletářského boje dělnické třídy různých zemí. Po pádu Pařížské komuny (1871), kterou Marx tak důkladně, výstižně, tak skvěle a s takovou účinností revolučně zhodnotil ("Občanská válka ve Francii", 1871), a po rozkolu Internacionály, vyvolaném bakuninovci, nemohla Internacionála v Evropě dále existovat. Po haagském kongresu Internacionály (roku 1872) Marx prosadil, že generální rada Internacionály přesídlila do New Yorku. I. internacionála splnila svou historickou úlohu a byla vystřídána obdobím nesrovnatelně mohutnějšího růstu dělnického hnutí ve všech

zemích na světě, obdobím, kdy se dělnické hnutí rozrůstalo do šířky, kdy v jednotlivých národních státech vznikaly masové socialistické dělnické strany.

Usilovná práce v Internacionále a ještě usilovnější teoretické studium nadobro podkopaly Marxovo zdraví. Zpracovával dál politickou ekonomii a dokončoval "Kapitál", shromažďoval spoustu nové látky a učil se několika jazykům (například ruštině); avšak nemoc mu nedovolila "Kapitál" dokončit.

Dne 2. prosince 1881 zemřela Marxovi žena a 14. března 1883 tiše usnul navždy ve svém křesle on sám. Je pohřben společně se svou ženou na Highgatském hřbitově v Londýně. Z Marxových dětí zemřely některé v dětském věku v Londýně, když rodina žila ve velké bídě. Tři dcery se provdaly za anglické a francouzské socialisty: Eleonora Avelingová, Laura Lafarguová a Jenny Longuetová, jejíž syn je členem Francouzské socialistické strany.

MARXOVO UČENÍ

Marxismus je soustava Marxových názorů a jeho učení. Marx dále propracoval a geniálně dovršil tři hlavní ideové proudy XIX. století, náležející třem nejpokročilejším zemím lidstva: klasickou německou filosofii, klasickou anglickou politickou ekonomii a francouzský socialismus ve spojení s francouzským revolučním učením vůbec. Pozoruhodná, i odpůrci uznávaná důslednost a ucelenost Marxových názorů, které dohromady tvoří soudobý materialismus a soudobý vědecký socialismus jako teorii a program dělnického hnutí všech civilizovaných zemí na světě, vyžaduje, abychom výkladu hlavního obsahu marxismu, totiž výkladu Marxova ekonomického učení, předeslali stručný nástin jeho světového názoru vůbec.

Filosofický materialismus

Počínaje lety 1844-1845, kdy se Marxovy názory formovaly, byl Marx materialistou, a to stoupencem Ludvíka Feuerbacha, jehož slabé stránky viděl i později výhradně v tom, že jeho materialismus nebyl dost důsledný a všestranný. Světodějný, "epochální" Feuerbachův význam spatřoval Marx zejména v tom, že se Feuerbach rozhodně rozešel s Hegelovým idealismem a proklamoval materialismus, který již "v XVIII. století, zejména francouzský materialismus, byl nejen bojem proti tehdejším politickým institucím a proti tehdejšímu náboženství a teologii, nýbrž i... proti veškeré metafyzice" (ve smyslu "opilé spekulace" na rozdíl od "střízlivé filosofie") ("Svatá rodina" v "Literární pozůstalosti").¹⁶ "Pro Hegela," napsal Marx, "je proces myšlení, jež pod jménem ideje přeměňuje dokonce v samostatný subjekt, demiurgem (tvůrcem) skutečna... U mne naopak není ideálno nic jiného než materiálno přenesené do lidské hlavy a v ní přetvořené" ("Kapitál", I, Doslov k druhému vydání).¹⁷ V úplné shodě s touto Marxovou materialistickou filosofií napsal B. Engels, když ji vykládal v "Anti-Dühringovi" (Marx četl toto dílo v rukopise): "Jednota světa nezáleží v jeho bytí... Skutečná jednota světa záleží v jeho materiálnosti, a ta není prokázána několika kejklířskými frázemi, ale dlouhým a zdlouhavým vývojem filosofie a přírodních věd... Pohyb je způsob existence hmoty. Nikdy a nikde neexistovala a ani nemůže existovat hmota bez pohybu... Hmota bez pohybu je stejně nemyslitelná jako pohyb bez hmoty... Ale tážeme-li se... co je vlastně myšlení a vědomí a odkud pocházejí, shledáme, že jsou to produkty lidského mozku a že člověk sám je produkt přírody, který se vyvíjel ve svém prostředí a spolu s ním; přitom se pak rozumí samo sebou, že výtvořiny lidského mozku, které jsou přece koneckonců také produkty přírody, neodporují, nýbrž odpovídají ostatním souvislostem přírody." "Hegel byl idealista, tj. myšlenky své hlavy nepokládal za více nebo méně abstraktní odrazy" (Abbilder,

snímky, někdy mluví Engels o "obtiscích") "skutečných věcí a procesů, nýbrž naopak pokládal věci a jejich vývoj jenom za uskutečněné odrazy ‚ideje‘, existující už kdesi před světem."¹⁸ Ve svém spise "Ludvík Feuerbach", v němž B. Engels vykládá své i Marxovy názory na Feuerbachovu filosofii a který dal do tisku teprve tehdy, když znovu přečetl svůj a Marxův starý rukopis z let 1844-1845 o Hegelovi, Feuerbachovi a materialistickém pojetí dějin, Engels píše: "Velkou základní otázkou veškeré, zvláště novější filosofie je... otázka vztahu myšlení k bytí, ducha k přírodě... co je prvotní, duch nebo příroda?... Podle toho, jak filosofové odpovídali na tuto otázku, rozdělili se na dva velké tábory. Ti, kteří tvrdili, že duch je vzhledem k přírodě prvotní, kteří tedy předpokládali, že svět byl koneckonců nějakým způsobem stvořen, ...tvořili tábor idealismu. Druzí, kteří pokládali za prvotní přírodu, patří k různým školám materialismu." Každé jiné použití pojmů (filosofického) idealismu a materialismu působí jediné zmatek. Marx rozhodně odmítal nejen idealismus, vždy tak či onak spjatý s náboženstvím, ale i - zvláště dnes rozšířené - stanovisko Humovo a Kantovo, agnosticismus, kriticismus a pozitivismus v různých podobách, považoval takovou filosofii za "reakční" ústupek idealismu a v nejlepším případě za "stydlivý způsob, jak materialismus potají přijímat, ale před světem jej zapírat"¹⁹. K této otázce viz kromě uvedených Engelsových a Marxových děl Marxův dopis Engelsovi z 12. prosince 1868, kde píše o vystoupení známého přírodovědce T. Huxleyho, "materialističtější" než obvykle, a o jeho přiznání, že dokud "skutečně pozorujeme a myslíme, nemůžeme nikdy překročit meze materialismu", a vytýká mu, že otevřel "zadní vrátka" agnosticismu, humovství.²⁰ Zvláště je třeba zaznamenat Marxův názor na vztah svobody a nutnosti: "Nutnost je slepá jen potud, pokud není pochopena. Svoboda je poznána nutností" (Engels v "Anti-Duhringovi") = uznání objektivní zákonitosti přírody a dialektické přeměny nutnosti ve svobodu (zároveň s přeměnou nepoznané, ale poznatelné "věci o sobě" ve "věc pro nás", "podstaty věcí" v "jevy"). Podle Marxe a Engelse základním nedostatkem "starého materialismu", tedy i materialismu feuerbachovského (a tím spíše "vulgárního" materialismu Buchnerova, Vogtova a Molcschottova), bylo 1. že tento materialismus byl "převážně mechanický", neboť nedbal nejnovějšího vývoje chemie a biologie (a dnes bychom měli ještě dodat: elektrické teorie hmoty); 2. že starý materialismus byl nehistorický, nedialektický (metafyzický ve smyslu antidialektiky), neuplatňoval důsledně a všestranně hledisko vývoje; 3. že "podstatu člověka" chápali abstraktně, a nikoli jako "souhrn všech společenských vztahů" (konkrétně historicky určených), a proto svět jen "vykládali", ač jde o to jej "změnit", tj. nechápali význam "revoluční praktické činnosti".

Dialektika

Hegelovu dialektiku jako nejvšestrannější, nejobsažnější a nejhlubší učení o vývoji pokládali Marx a Engels za největší vymoženost klasické německé filosofie. Každou jinou formulaci principu vývoje, evoluce, považovali za jednostrannou, obsahově chudou, znetvořující a komolící skutečný průběh vývoje (často se skoky, katastrofami, revolucemi) v přírodě i ve společnosti. "Byli jsme s Marxem snad téměř jediní, kdo z německé idealistické filosofie uchovali vědomou dialektiku" (aby nebyla zničena při porážce idealismu spolu s hegelovstvím) "a přenesli ji do materialistického pojetí přírody a dějin." "Příroda je zkušebním kamenem dialektiky, a musíme přiznat moderní přírodní vědě, že pro tuto zkoušku snesla velice bohatý materiál, kterého dennodenně přibývá" (napsáno před objevením rádia, elektronů, přeměny prvků apod.!), "a tím dokázala, že v přírodě se všechno děje koneckonců dialekticky, a ne metafyzicky"²¹.

"Veliká základní myšlenka," píše Engels, "že svět je nutno pojímat ne jako komplex hotových věcí, ale jako komplex procesů, v němž věci zdánlivě stabilní, stejně jako jejich myšlenkové odrazy v naší hlavě, pojmy, prodělávají ustavičné změny vznikání a zanikání... tato veliká základní myšlenka přešla zejména od dob Hegelových natolik do obecného vědomí, že ji v této všeobecné formě nebude asi už nikdo popírat. Ale něco jiného je uznávat ji slovy a něco jiného je skutečně ji uplatňovat v jednotlivostech v každé oblasti, kterou zkoumáme." Před dialektickou filosofií "neobstojí nic konečně platného, absolutního, svatého; ve všem a na všem objevuje pomíjivost a jediné, co před ní obstojí, je nepřetržitý proces vznikání a zanikání, nekonečného stoupání od nižšího k vyššímu; ona sama tento proces jen zrcadlí v myslícím mozku". Dialektika je tedy podle Marxe "vědou o obecných zákonech pohybu vnějšího světa i lidského myšlení"²².

Marx převzal a rozvinul tuto revoluční stránku Hegelovy filosofie. Dialektický materialismus "nepotřebuje už filosofii, která by stála nad ostatními vědami". Z dřívější filosofie zbývá "nauka o myšlení a jeho zákonech - formální logika a dialektika"²³. Ale dialektika v Marxově pojetí - a také podle Hegela - zahrnuje i to, čemu se dnes říká teorie poznání, gnoseologie, která musí svůj předmět zkoumat rovněž historicky, musí studovat a zobecňovat vznik a vývoj poznání, přechod od neznání k poznání.

Dnes už se idea vývoje, evoluce, stala téměř plně součástí společenského vědomí, ale dostala se do něho jinými cestami, ne pomocí Hegelovy filosofie. Avšak tato idea, tak jak ji formulovali Marx a Engels, opírajíce se o Hegela, je mnohem všestrannější, mnohem obsažnější než běžná idea evoluce. Vývoj zdánlivě znovu procházející stupni, kterými již prošel, avšak procházející jimi podruhé jinak, na vyšší základně ("negace negace"), vývoj, abych tak řekl, ve spirále, a ne v přímce; vývoj ve skocích, katastrofický, revoluční; "přerušeni posloupnosti"; přeměna kvantity v kvalitu; vnitřní podněty k vývoji vyvolané rozporem, srážkou různých sil a tendencí působících na dané těleso nebo v rámci daného jevu či uvnitř dané společnosti; vzájemná závislost a těsná, nerozlučná spojitost všech stránek každého jevu (přičemž dějiny odhalují stále nové a nové stránky), spojitost tvořící jednotný, zákonitý světový proces pohybu - takové jsou některé rysy dialektiky jakožto obsažnějšího (než obvykle) učení o vývoji. (Viz Marxův dopis Engelsovi z 8. ledna 1868, v němž se ironicky zmiňuje o Steinových "toporných trichotomiích", které by bylo nesmyslné zaměňovat s materialistickou dialektikou.²⁴)

Materialistické pojetí dějin

Poznání nedůslednosti, neúplnosti, jednostrannosti starého materialismu přivedlo Marxe k přesvědčení, že je třeba, aby "věda o společnosti byla uvedena v soulad s materialistickým základem a na tomto základu přebudována"²⁵. Jestliže materialismus vůbec vysvětluje vědomí z bytí, a ne naopak, pak při aplikaci na společenský život lidstva materialismus vyžadoval, aby společenské vědomí bylo vysvětlováno ze společenského bytí. "Technologie," praví Marx ("Kapitál", I), "odhaluje aktivní postoj člověka k přírodě, bezprostřední výrobní proces jeho života, a tím i jeho společenských životních podmínek a z nich vyvěrajících duševních představ."²⁶ Ucelenou formulaci základních pouček materialismu, rozšířeného na lidskou společnost a její dějiny, podal Marx v předmluvě ke spisu "Ke kritice politické ekonomie" těmito slovy:

"Ve společenské výrobě svého života vstupují lidé do určitých, nutných, na své vůli nezávislých vztahů, výrobních vztahů, které odpovídají určitému vývojovému stupni jejich materiálních výrobních sil. Souhrn všech těchto výrobních vztahů tvoří ekonomickou strukturu společnosti,

reálnou základnu, na níž se zvedá právní a politická nadstavba a které odpovídají určité formy společenského vědomí. Způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický a duchovní životní proces vůbec. Bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž naopak, jejich vědomí je určováno jejich společenským bytím. Na jistém stupni svého vývoje se materiální výrobní síly společnosti dostávají do rozporu s existujícími výrobními vztahy nebo - což je jen právní výraz toho - s vlastnickými vztahy, uvnitř nichž se dosud pohybovaly. Z forem vývoje výrobních sil se tyto vztahy proměňují v jejich pouta. Pak nastává epocha sociální revoluce. Se změnou ekonomické základny dochází pomaleji nebo rychleji k převratu celé ohromné nadstavby. Při zkoumání takových převratů musíme vždy rozlišovat mezi materiálním převratem v ekonomických výrobních podmínkách, který se dá přírodovědecky přesně zjistit, a mezi právními, politickými, náboženskými, uměleckými nebo filosofickými, zkrátka ideologickými formami, v nichž si lidé tento konflikt uvědomují a vybojuvávají ho. Jako neposuzujeme individuum podle toho, co si samo o sobě myslí, právě tak nemůžeme takovou epochu převratu posuzovat podle jejího vědomí, nýbrž naopak, toto vědomí musíme vysvětlovat z rozporů materiálního života, z existujícího konfliktu mezi společenskými výrobními silami a výrobními vztahy... V hrubých obrysech je možno označit asijský, antický, feudální a moderní buržoazní výrobní způsob za progresivní epochy ekonomické společenské formace."²⁷ (Srovnej stručnou Marxovu formulaci v dopise Engelsovi ze 7. července 1866: "...naše teorie, že organizace práce je určována výrobními prostředky... ²⁸")

Objev materialistického pojetí dějin nebo přesněji řečeno důsledné rozšíření materialismu na oblast společenských jevů odstranilo dva hlavní nedostatky dřívějších historických teorií. Za prvé tyto teorie zkoumaly v nejlepším případě jen ideové pohnutky dějinné činnosti lidí, nepátraly po tom, čím jsou tyto pohnutky vyvolávány, nevystihovaly objektivní zákonitosti ve vývoji systému společenských vztahů a neviděly, že jejich kořeny tkví ve stupni vývoje materiální výroby; za druhé, dřívější teorie opomíjely právě činnost mas obyvatelstva, kdežto historický materialismus poprvé umožnil probádat společenské podmínky života mas a změnu těchto podmínek s přírodovědeckou přesností. Předmarxovská "sociologie" a historiografie byly v nejlepším případě kupou nezpracovaných, namátkou sebraných faktů a popisovaly jednotlivé stránky historického procesu. Marxismus ukázal, jak je třeba důsledně, všestranně zkoumat proces vzniku, vývoje a úpadku společenskoekonomických formací, neboť zkoumá souhrn všech protikladných tendencí, redukuje je na přesně zjistitelné životní a výrobní podmínky různých společenských tříd, odstraňuje subjektivismus a libovůli při výběru či výkladu jednotlivých "převládajících" idejí a ukazuje, že všechny ideje a všechny různé tendence bez výjimky mají kořeny ve stavu materiálních výrobních sil. Lidé si sami vytvářejí dějiny, avšak čím jsou určovány pohnutky lidí a zejména lidských mas, čím jsou vyvolávány srážky protikladných idejí a snah, jaký je souhrn všech těchto srážek celé masy lidských společností, jaké jsou objektivní podmínky vytváření materiálního života, tvořící základ veškeré historické činnosti lidí, jaký je zákon vývoje těchto podmínek - na to všechno obrátil pozornost Marx a ukázal cestu k vědeckému zkoumání dějin jako jednotného procesu, zákonitého v celé své nesmírné mnohostrannosti a rozpornosti.

Třídní boj

Je všeobecně známo, že snahy jedněch členů dané společnosti se přičiní snahám druhých členů, že společenský život je plný rozporů, že dějiny nám ukazují boj mezi národy a společnostmi, jakož i jejich vnitřní boj, a kromě toho ještě střídání období revoluce a reakce, míru a válek, stagnace a rychlého pokroku nebo úpadku. Marxismus dal vodítko, které umožňuje v tomto zdánlivém bludišti

a chaosu objevit zákonitost, a sice: teorii třídního boje. Jedině studiem souhrnu snah všech příslušníků dané společnosti nebo skupiny společností lze vědecky určit výsledky těchto snah. A pramenem protichůdných snah je rozdíl v postavení a životních podmínkách těch tříd, na které se každá společnost rozpadá. "Dějiny všech dosavadních společností," praví Marx v "Komunistickém manifestu" (až na dějiny prvobytné obcí, dodává později Engels), "jsou dějinami třídních bojů. Svobodný a otrok, patricij a plebejec, baron a nevolník, cechovní mistr a tovaryš, zkrátka utlačovatel a utlačovaný stáli proti sobě ve stálém protikladu, vedli nepřetržitý boj, tu skrytý, tu otevřený, boj, který pokaždé končil revolučním přetvořením celé společnosti nebo společným zánikem bojujících tříd... Moderní buržoazní společnost, vzešlá ze zániku feudální společnosti, třídní protiklady neodstranila. Přinesla jen nové třídy, nové podmínky útisku a nové formy boje místo starých. Naše epocha, epocha buržoazie, se však vyznačuje tím, že třídní protiklady zjednodušila. Celá společnost se stále více štěpí na dva velké nepřátelské tábory, na dvě velké, přímo proti sobě stojící třídy: buržoazii a proletariát." Dějiny Evropy od Velké francouzské revoluce odhalovaly zvláště názorně v řadě zemí tento skutečný podklad událostí, boj tříd. A již v epoše restaurace se ve Francii objevila řada historiků (Thierry, Guizot, Mignet, Thiers), kteří museli při zobecňování událostí uznat, že třídní boj je klíčem k pochopení celých francouzských dějin. A nejnovější epocha, epocha úplného vítězství buržoazie, zastupitelských institucí, širokého (ne-li všeobecného) hlasovacího práva, levného denního tisku, pronikajícího mezi masy atd., epocha mocných a stále rozsáhlejších dělnických organizací a podnikatelských svazů atd. ukázala ještě názorněji třídní boj jako hybnou sílu událostí (i když někdy ve formě velmi jednostranné, "pokojné", "konstituční"). Co požadoval Marx od vědy o společnosti, pokud jde o objektivní analýzu postavení každé třídy v soudobé společnosti v souvislosti s analýzou vývojových podmínek každé třídy, ukazuje toto místo v "Komunistickém manifestu": "Ze všech tříd, které dnes stojí proti buržoazii, je skutečně revoluční třídou jen proletariát. Ostatní třídy s vývojem velkého průmyslu upadají a zanikají, proletariát je však jeho nejvlastnějším produktem. Střední stavy: malý průmyslník, malý obchodník, řemeslník a rolník - ti všichni bojují proti buržoazii, aby zachránili před zánikem svou existenci jako střední stavy. Nejsou tedy revoluční, nýbrž konzervativní. A nejen to: jsou reakční, snaží se otočit kolo dějin zpět. Jsou-li revoluční, pak jen vzhledem k svému nastávajícímu přechodu do řad proletariátu, pak nehájí své nynější, nýbrž své budoucí zájmy, pak opouštějí své vlastní stanovisko, aby se postavili na stanovisko proletariátu." V řadě historických prací (viz Literaturu) podal Marx skvělé a hluboce promyšlené vzory materialistické historiografie a analýzy postavení každé jednotlivé třídy a často i různých skupin nebo vrstev uvnitř třídy a názorně ukázal, proč a jak "každý třídní boj je však boj politický"²⁹. Uvedený úryvek ukazuje, jakou složitou sít' společenských vztahů a přechodných stupňů od jedné třídy k druhé, od minulosti k budoucnosti Marx analyzuje, aby stanovil celou výslednici historického vývoje.

Nejhlubším, nejvšestrannějším a nejpodrobnějším potvrzením a uplatněním Marxovy teorie je jeho ekonomické učení.

MARXOVO EKONOMICKÉ UČENÍ

"Konečným cílem mého díla," praví Marx v předmluvě ke "Kapitálu", "je odhalit ekonomický zákon pohybu moderní společnosti"³⁰, to jest společnosti kapitalistické, buržoazní. Obsahem Marxova ekonomického učení je prozkoumání výrobních vztahů dané, historicky určené společnosti při jejich vytváření, vývoji a úpadku. V kapitalistické společnosti vládne výroba zboží, a proto Marxův rozbor začíná analýzou zboží.

Hodnota

Zboží je za první věc, která uspokojuje nějakou potřebu člověka, za druhé je to věc, kterou lze směniti za jinou věc. Užitečnost věcí z ní dělá užitnou hodnotu. Směnná hodnota (či prostě hodnota) je především poměr, proporce, v níž se určité množství užitných hodnot jednoho druhu směňuje za určité množství užitných hodnot jiného druhu. Každodenní zkušenost nám ukazuje, že v miliónech a miliardách takových aktů směny se neustále navzájem srovnávají všemožné, nejrozličnější a navzájem nejnesrovnatelnější užité hodnoty. Co společného mají tyto různé věci, které jsou neustále navzájem porovnávány v určitém systému společenských vztahů? Společné mají to, že jsou produkty práce. Při směně výrobků srovnávají lidé nejrozličnější druhy práce. Výroba zboží je systém společenských vztahů, v němž jednotliví výrobci vytvářejí výrobky různého druhu (společenská dělba práce), a všechny tyto výrobky jsou při směně navzájem srovnávány. Tedy to společné, co je obsaženo v každém jednotlivém zboží, není konkrétní práce určitého výrobního odvětví, práce jednoho druhu, nýbrž abstraktní lidská práce, lidská práce vůbec. Veškerá pracovní síla dané společnosti, vyjádřená v úhrnu hodnot všeho zboží, je jedna a táž lidská pracovní síla: to dokazují miliardy případů směny. A proto každé jednotlivé zboží je jen jistou částí společensky nutné pracovní hodnoty. Hodnota se určuje množstvím společensky nutné práce neboli pracovní dobou společensky nutnou k výrobě daného zboží, dané užité hodnoty. "Tím, že při výměně srovnávají" (lidé) "své různé výrobky jako hodnoty, srovnávají své různé práce jako lidskou práci. Nejsou si toho vědomi, ale dělají to."³¹ Hodnota je poměr mezi dvěma osobami - řekl jeden starý ekonom; měl jen dodat: poměr skrytý pod slupkou věcí. Co je hodnota, lze pochopit jedině z hlediska systému společenských výrobních vztahů určité historické společenské formace, a to vztahů projevujících se v masovém, nesčíslněkrát se opakujícím jevu směny. "Jako hodnoty jsou všechna zboží jen určitá množství ztuhlé pracovní doby."³² Když Marx podrobně rozebral dvojaký charakter práce ztělesněné ve zboží, přechází k rozboru formy hodnoty a peněz. Hlavní úkol, který si při tom klade, je prozkoumat původ peněžní formy hodnoty, prozkoumat historický proces vývoje směny od jednotlivých, nahodilých aktů ("prostá, jednotlivá, čili nahodilá forma hodnoty": určité množství jednoho zboží se směňuje za určité množství jiného zboží) až po všeobecnou formu hodnoty, kdy se řada různých zboží směňuje za jedno určité zboží, až po peněžní formu hodnoty, kdy tímto určitým zbožím, všeobecným ekvivalentem, je zlato. Peníze, které jsou nejvyšším produktem vývoje směny a zboží výroby, zamlžují, zastírají společenský charakter soukromé práce, společenský vztah mezi jednotlivými výrobci spojenými trhem. Marx neobyčejně podrobně analyzuje různé funkce peněz, přičemž i zde (jako vůbec v prvních kapitolách "Kapitálu") je zvlášť důležité poznamenat, že abstraktní a někdy zdánlivě ryze deduktivní způsob výkladu ve skutečnosti reprodukuje nesmírnou spoustu faktického materiálu z dějin vývoje směny a zboží výroby, "...peníze předpokládají určitou výši zboží směny. Různé formy peněz - pouhý zboží ekvivalent, nebo oběživo, nebo platidlo, poklad a světové peníze - ukazují podle různého rozsahu použití té či oné funkce, podle relativní převahy jedné z nich, na velmi rozmanité stupně společenského výrobního procesu" ("Kapitál", I).³³

Nadhodnota

Na určitém stupni vývoje zboží výroby se peníze přeměňují v kapitál. Vzorec oběhu zboží byl takovýto: Z (boží) - P(eníze) - Z (boží), tj. prodej jednoho zboží za účelem koupě jiného zboží. Všeobecný vzorec kapitálu je naopak: P - Z - P, tj. koupě za účelem prodeje (se ziskem). Tento přírůstek nad původní hodnotu peněz, které byly dány do oběhu, nazývá Marx nadhodnotou. Toto "přirůstání" peněz v kapitalistickém oběhu je všeobecně známé. Právě tento "přírůstek" mění peníze

v kapitál jako zvláštní, historicky určený, společenský výrobní vztah. Nadhodnota nemůže vzniknout z oběhu zboží, neboť v tomto oběhu dochází jen ke směně ekvivalentů; nemůže vzniknout ani z přírážky k ceně, neboť vzájemné ztráty a zisky kupujících a prodávajících by se vyrovnaly, tady však jde právě o hromadný, průměrný společenský jev, a ne o jev individuální. Aby získal nadhodnotu, musí majitel peněz nalézt na trhu "takové zboží, jehož užitná hodnota sama by měla tu svéráznou vlastnost, že by byla zdrojem hodnoty"³⁴, takové zboží, jehož spotřeba by byla zároveň vytvářením hodnoty. A takové zboží existuje. Je to lidská pracovní síla. Spotřeba této síly je práce a práce vytváří hodnotu. Majitel peněz kupuje pracovní sílu za její hodnotu, která, stejně jako hodnota každého jiného zboží, je určena pracovní dobou společensky nutnou k její výrobě (tj. hodnotu, která je nutná k obživě dělníka a jeho rodiny). Když majitel peněz koupil pracovní sílu, má právo požívat jí, tj. přimět ji, aby pracovala celý den - řekněme 12 hodin. Avšak dělník vyrobí výrobek uhrazující jeho obživu za 6 hodin ("nutná" pracovní doba) a za dalších 6 hodin ("nadbytečná" pracovní doba) vytváří "nadvýrobek", za který mu kapitalista neplatí, čili nadhodnotu. Z hlediska výrobního procesu je tedy v kapitálu nutno rozlišovat dvě části: konstantní kapitál, vynakládaný na výrobní prostředky (stroje, pracovní nástroje, suroviny atd.) - jeho hodnota přechází (nejednou nebo po částech) nezměněna do hotového výrobku - a variabilní kapitál, vynakládaný na pracovní sílu. Hodnota tohoto kapitálu nezůstává beze změny, nýbrž roste v pracovním procesu, vytváří nadhodnotu. Abychom tedy mohli vyjádřit stupeň vykořisťování pracovní síly kapitálem, nesmíme nadhodnotu poměřovat s celým kapitálem, nýbrž jen s variabilním kapitálem. Míra nadhodnoty, jak Marx nazývá tento poměr, bude v našem případě 6:6, tj. 100%.

Historickým předpokladem vzniku kapitálu je za prvé nahromadění určitého množství peněz v rukou jednotlivců při poměrně vysokém stupni vývoje zboží výroby vůbec, a za druhé existence dělníka "svobodného" v dvojím smyslu: že může bez jakýchkoli překážek nebo omezení prodávat svou pracovní sílu a že nemá půdu a žádné výrobní prostředky, tj. dělníka, jenž nemá nic, "proletáře", jenž nemá z čeho žít než z prodeje své pracovní síly.

Nadhodnotu lze zvětšovat dvěma hlavními způsoby: prodlužováním pracovního dne ("absolutní nadhodnota") a zkracováním nutného pracovního dne ("relativní nadhodnota"). Když Marx analyzuje první způsob, líčí velkolepý obraz bojů dělnické třídy za zkrácení pracovního dne i zasahování státní moci, aby pracovní den byl prodloužen (XIV.-XVII. století) i aby byl zkrácen (tovární zákonodárství XIX. století). Po vyjití "Kapitálu" poskytly dějiny dělnického hnutí všech civilizovaných zemí světa nesmírné množství nových faktů, ilustrujících tento obraz.

Když Marx analyzuje vytváření relativní nadhodnoty, zkoumá tři základní historická stadia, v nichž kapitalismus zvyšuje produktivitu práce: 1. jednoduchou kooperaci, 2. dělbu práce a manufakturu, 3. stroje a velkopřmysl. Jak důkladně zde Marx odhalil základní, typické rysy vývoje kapitalismu, je patrné mimo jiné z toho, že průzkum ruského tzv. "domáckého" průmyslu poskytuje velmi bohatý materiál k ilustraci prvních dvou ze tří uvedených stadií. A revolucionující účinek strojového velkopřmyslu, jak jej vylíčil Marx v roce 1867, se projevil během půlstoletí, které od té doby uplynulo, v řadě "nových" zemí (Rusko, Japonsko aj.).

Dále. Nanejvýš důležitý a nový je Marxův rozbor akumulace kapitálu, tj. přeměny části nadhodnoty v kapitál a použití této části nikoli pro kapitalistovy osobní potřeby nebo rozmary, nýbrž k nové výrobě. Marx ukázal, že celá dřívější klasická politická ekonomie (počínaje Adamem Smithem) se mýlila, když se domnívala, že celá nadhodnota přeměňovaná v kapitál se spotřebovává na variabilní kapitál. Ve skutečnosti se přeměňuje ve výrobní prostředky plus variabilní kapitál. V procesu vývoje

kapitalismu a jeho přeměny v socialismus má ohromný význam skutečnost, že podíl konstantního kapitálu (v celkové sumě kapitálu) roste rychleji než podíl variabilního kapitálu.

Tím, že urychluje nahrazování dělníků stroji, tím, že na jednom pólu vytváří bohatství a na druhém plodí bídu, vytváří akumulace kapitálu také tzv. "rezervní dělnickou armádu", "relativní nadbytek" dělníků neboli "kapitalistické přelidnění", které nabývá neobyčejně různorodých forem a dává kapitálu možnost mimořádně rychle rozšiřovat výrobu. Tato možnost, ve spojitosti s úvěrem a akumulací kapitálu ve výrobních prostředcích, dává, mimochodem řečeno, klíč k pochopení krizí z nadvýroby, které v kapitalistických zemích vznikají periodicky zpočátku průměrně každých deset let, později v delších a méně pravidelných přestávkách. Od akumulace kapitálu na základě kapitalismu je nutno rozlišovat tzv. původní akumulaci: násilné odloučení pracovníka od výrobních prostředků, vypuzení rolníků z půdy, uloupení obecních pozemků, systém kolonií a státních dluhů, ochranných cel atd. "Původní akumulace... vytváří na jednom pólu "svobodného proletáře", na druhém majitele peněz, kapitalistu.

"Dějinnou tendenci kapitalistické akumulace" charakterizuje Marx těmito proslulými slovy: "Vyvlastnění bezprostředních výrobců se provádí s nejbezohlednějším vandalismem a pod tlakem nejpodlejších, nejspínavějších, nejmalichernějších a nejzběsilejších vášní. Soukromé vlastnictví, získané prací vlastníka" (rolníka, řemeslníka), "založené takřka na srůstání jednotlivého, nezávislého pracovníka s jeho pracovními nástroji a prostředky, je zatlačováno kapitalistickým soukromým vlastnictvím, které spočívá na vykořisťování cizí, formálně však svobodné pracovní síly... Nyní už nejde o to, aby byl vyvlastněn dělník, který samostatně hospodaří, nýbrž kapitalista, který vykořisťuje mnoho dělníků. Toto vyvlastňování se uskutečňuje hrou imanentních zákonů samé kapitalistické výroby, koncentrací kapitálů. Jeden kapitalista ubíjí mnoho kapitalistů. Ruku v ruce s touto koncentrací čili vyvlastňováním mnoha kapitalistů několika málo kapitalisty se rozvíjí ve stále rostoucím měřítku kooperativní forma pracovního procesu, vědomé technologické uplatňování vědy, plánovitě společné vykořisťování půdy, přeměna pracovních prostředků v takové pracovní prostředky, kterých lze používat jen společně, a zhospodárnění všech výrobních prostředků tím, že se jich užívá jako společných výrobních prostředků kombinované, společenské práce. Zatímco stále klesá počet magnátů kapitálu, kteří uzurpují a monopolizují všechny výhody tohoto procesu přeměny, vzrůstá masa bídy, útlaku, poroby, degradace, vykořisťování, ale zároveň vzrůstá i rozhořčení dělnické třídy, které ustavičně přibývá a kterou školí, sjednocuje a organizuje mechanismus samého kapitalistického výrobního procesu. Kapitál se stává poutem výrobního způsobu, který se rozvinul spolu s ním a pod jeho ochranou. Koncentrace výrobních prostředků a zespolečnění práce dosahují bodu, kdy se už nedají sloučit se svým kapitalistickým obalem. Obal puká. Odbíjí hodina kapitalistického soukromého vlastnictví. Vyvlastňovatelé jsou vyvlastňováni" ("Kapitál", I).³⁵

Velmi důležitá a nová je dále analýza reprodukce celkového společenského kapitálu, kterou Marx provedl ve druhém dílu "Kapitálu". I zde si Marx všímá nikoli individuálního, nýbrž masového jevu, nikoli malé částičky ekonomie společnosti, ale celé této ekonomie v souhrnu. Marx opravuje uvedený omyl klasické ekonomie a dělí celou společenskou výrobu na dvě velké části: 1. na výrobu výrobních prostředků a 2. na výrobu spotřebních předmětů, a na základě číselných příkladů podrobně zkoumá oběh veškerého společenského kapitálu jak při výrobě v dosavadním rozsahu, tak i při akumulaci. Ve třetím dílu "Kapitálu" je vyřešena otázka tvoření průměrné míry zisku na základě zákona hodnoty. Ekonomie udělala Marxovou zásluhou velký pokrok v tom, že provádí analýzu na základě masových ekonomických jevů, celého společenského hospodářství, a ne na

základě jednotlivých případů nebo vnějšího povrchu konkurence, nač se často omezuje vulgární politická ekonomie nebo moderní "teorie mezního užitku". Marx nejprve rozebírá původ nadhodnoty a potom přechází k jejímu dělení na zisk, úrok a pozemkovou rentu. Zisk je poměr nadhodnoty k celkovému kapitálu vloženému do podniku. Kapitál "vysokého organického složení" (tj. kapitál, v němž převládá konstantní kapitál nad variabilním v rozsahu větším, než činí společenský průměr) dává nižší míru zisku, než je průměrná míra. Kapitál "nízkého organického složení" dává vyšší než průměrnou míru zisku. Konkurence mezi kapitály, jejich svobodné přelévání z odvětví do odvětví redukuje v obou případech míru zisku na průměrnou míru. Úhrn hodnot všeho zboží dané společnosti se shoduje s úhrnem cen zboží, avšak v jednotlivých podnicích a v jednotlivých výrobních odvětvích se zboží pod vlivem konkurence neprodává za svou hodnotu, nýbrž za výrobní ceny, které se rovnají vloženému kapitálu plus průměrný zisk.

Takto Marx na základě zákona hodnoty plně objasnil všeobecně známou a nespornou skutečnost, že ceny se odchylují od hodnot a zisk se vyrovnává, neboť úhrn hodnot všeho zboží se shoduje s úhrnem cen. Avšak hodnota (společenská) se cenám (individuálním) nepřizpůsobuje jednoduchou a přímou cestou, nýbrž cestou velmi složitou: je zcela přirozené, že ve společnosti rozptýlených výrobců zboží, spojených jedině trhem, se zákonitost může projevovat jen jako zákonitost průměrná, společenská, hromadná, přičemž se individuální odchylky na tu neb onu stranu vzájemně ruší.

Zvýšení produktivity práce znamená rychlejší růst konstantního kapitálu ve srovnání s kapitálem variabilním. A protože nadhodnota je funkcí jen variabilního kapitálu, je pochopitelné, že míra zisku (poměr nadhodnoty k celému kapitálu, a ne jen k jeho variabilní části) má klesající tendenci. Marx podrobně rozebírá tuto tendenci i řadu okolností, které ji zastírají nebo jí odporují. Nebudeme se zabývat neobyčejně zajímavými kapitolami třetího dílu věnovanými kapitálu lichvářskému, obchodnímu a peněžnímu a přejdeme k tomu nejdůležitějšímu: k teorii pozemkové renty. Výrobní cena zemědělských výrobků v důsledku omezené rozlohy půdy, která je v kapitalistických zemích úplně zabrána jednotlivými vlastníky, je určována výrobními náklady nikoli u půdy průměrné, ale u půdy nejhorší, nikoli za průměrných, ale za nejhorších podmínek, za nichž se dodávají výrobky na trh. Rozdíl mezi touto cenou a výrobní cenou u lepší půdy (nebo za lepších podmínek) dává rozdílovou neboli diferenciální rentu. Marx na základě podrobného rozboru této renty dokazuje, že vyplývá z rozdílné úrodnosti jednotlivých pozemků, z rozdílné velikosti kapitálu vloženého do půdy, a úplně odhaluje (viz také "Teorie o nadhodnotě", kde zasluhuje zvláštního povšimnutí kritika Rodbertuse) Ricardův omyl, podle něhož diferenciální renta vzniká jen za postupného přechodu od lepších pozemků k horším. Naopak, bývají také opačné přechody, kdy se půda jedné kategorie mění v půdu kategorie druhé (díky pokroku zemědělské techniky, růstu měst apod.), a pověstný "zákon klesající výnosnosti půdy" je velkým omylem a pokusem svalit nedostatky, omezenost a rozpory kapitalismu na přírodu. Dále, stejný zisk ve všech odvětvích průmyslu a národního hospodářství vůbec předpokládá naprostou svobodu konkurence a svobodu kapitálu přelévat se z jednoho průmyslového odvětví do druhého. Avšak soukromé vlastnictví půdy vytváří monopol, který je tomuto svobodnému přelévání na překážku. V důsledku tohoto monopolu se výrobky zemědělství, které se vyznačuje nižším složením kapitálu, a tudíž vyšší individuální mírou zisku, nedostávají do úplně volného procesu vyrovnání míry zisku; vlastník půdy jako monopolista má možnost udržet cenu nad průměrem a tato monopolní cena vytváří absolutní rentu. Diferenciální renta nemůže být odstraněna za existence kapitalismu, avšak absolutní renta odstraněna být může, například při nacionalizaci půdy, při převedení půdy do vlastnictví státu. Takový přechod by znamenal podkopání monopolu soukromých vlastníků, znamenal by důslednější, úplnější zavedení svobodné konkurence

v zemědělství. A proto radikální měšťáci, jak poznamenává Marx, nejednou v dějinách vystupovali s tímto pokrokovým buržoazním požadavkem nacionalizace půdy, který však většinu buržoazie leká, neboť se příliš těsně "dotýká" i jiného monopolu, dnes zvláště důležitého a "choulostivého", monopolu výrobních prostředků vůbec. (Pozoruhodně populárně, stručně a jasně vyložil sám Marx svou teorii průměrného zisku z kapitálu a absolutní pozemkové renty ve svém dopise Engelsovi z 2. srpna 1862. Viz "Korespondenci", sv. III, str. 77-81. Srovnej také dopis z 9. srpna 1862, tamtéž, str. 86-87.)³⁶ - Pokud jde o dějiny pozemkové renty, je také důležité poukázat na Marxův rozbor, objasňující přeměnu renty v úkonech (když rolník vytváří nadvýrobek svou prací na statkářově půdě) v rentu ve výrobcích čili v rentu naturální (rolník vytváří nadvýrobek na vlastní půdě a odvádí jej statkáři v důsledku "mimoekonomického přinucení"), potom v rentu peněžní (táž naturální renta přeměněná v peníze, "obrok" na staré Rusi, a to v důsledku rozvoje zbožní výroby) a posléze v rentu kapitalistickou, kde se místo rolníka objevuje v zemědělství podnikatel obdělávající půdu pomocí námezdní práce. V souvislosti s touto analýzou "geneze kapitalistické pozemkové renty" je třeba upozornit na řadu hlubokých Marxových myšlenek (zvláště důležitých pro zaostalé země, jako je Rusko) o vývoji kapitalismu v zemědělství. "Přeměnu naturální renty v peněžní rentu nejen nutně provází, nýbrž dokonce předchází vytváření třídy nemajetných nádeníků, kteří se dávají najímat za peníze. V období, kdy tato nová třída vzniká, kdy ještě vystupuje jen sporadicky, vyvinul se proto u lépe situovaných poplatných rolníků nutně zvyk vykořisťovat na vlastní účet zemědělské námezdní dělníky, zcela tak, jak si již ve feudální době zámožnější poddaní rolníci sami zase drželi poddané. Tak se u nich postupně vyvíjí možnost nashromáždit určité jmění a stát se budoucími kapitalisty. Přímo mezi starými držiteli půdy, kteří sami pracují, vzniká tak semeniště kapitalistických pachtýřů, jejichž vývoj je podmíněn všeobecným vývojem kapitalistické výroby mimo venkov" ("Kapitál", III/2, 332).³⁷ "Vyvlastnění a vyhnání části venkovského obyvatelstva z vesnic nejen 'uvolňuje' dělníky, jejich životní prostředky a jejich pracovní materiál pro průmyslový kapitál, nýbrž vytváří i vnitřní trh" ("Kapitál", 1/2, 778).³⁸ Zbídačení a ožebračení venkovského obyvatelstva vytváří zase pro kapitál rezervní dělnickou armádu. V každé kapitalistické zemi "část venkovského obyvatelstva je proto neustále v přechodném stavu přeměny v městský nebo manufakturní proletariát" (tj. nezemědělské obyvatelstvo). "Tento zdroj relativně přebytečného obyvatelstva plyne neustále... Tím je zemědělský dělník stlačován na nejnižší míru mzdy a stojí stále jednou nohou v bahně pauperismu" ("Kapitál", 1/2, 668).³⁹ Rolníkovo soukromé vlastnictví půdy, kterou obdělává, je základem malovýroby a podmínkou, za níž malovýroba prospívá a nabývá klasické formy. Tato malovýroba je však slučitelná jen s úzkým primitivním rámcem výroby a společnosti. Za kapitalismu "vykořisťování rolníků se od vykořisťování průmyslového proletariátu liší jen formou. Vykořisťovatel je týž: kapitál. Jednotliví kapitalisté vykořisťují jednotlivé rolníky hypotékou a lichvou, kapitalistická třída vykořisťuje rolnickou třídu státní daní" ("Třídní boje ve Francii")⁴⁰. "Rolnická parcela" (malý pozemek) "je už jen záminkou, která umožňuje kapitalistovi pobírat zisk, úroky a rentu z půdy a nechává na rolníkovi, aby se sám postaral, jak vytluče svou mzdu" ("Osmnáctý brumaire")⁴¹. Zpravidla rolník kapitalistické společnosti, tj. třídě kapitalistů, dokonce odstupuje část své mzdy a klesá "na úroveň irského pachtýře - a to všechno pod záminkou, že je soukromým vlastníkem" ("Třídní boje ve Francii")⁴². V čem tkví "jedna z příčin, proč je cena obilí s převládajícím parcelovým vlastnictvím nižší než v zemích s kapitalistickým způsobem výroby" - ("Kapitál", III/2, 340). V tom, že rolník dává společnosti (tj. třídě kapitalistů) zadarmo část nadvýrobku. "Tato nižší cena" (obilí a jiných zemědělských výrobků) "je tedy výsledkem chudoby výrobců, a ne produktivity jejich práce" (tamtéž). Parcelové vlastnictví, normální forma

malovýroby v zemědělství, je za kapitalismu degradováno a hyne. "Je v povaze parcelového vlastnictví, že vylučuje: rozvoj společenských produktivních sil práce, společenské formy práce, společenskou koncentraci kapitálů, chov dobytka ve velkém, progresivní používání vědy. Lichva a daňový systém je všude nevyhnutelně vedou do bídy. Výdaj kapitálu na koupi půdy odnímá tento kapitál hospodaření. Nekonečné tříštění výrobních prostředků a osamocenosť výrobců samých." (Družstva, tj. sdružení maloročníků, která hrají neobyčejně pokrokovou buržoazní úlohu, tuto tendenci jen zeslabují, ale neodstraňují; také se nesmí přehlédnout, že tato družstva přinášejí velký užitek zámožným rolníkům a velmi malý, ba téměř žádný, masám chudiny, a pak, že družstva sama se stávají vykořisťovateli námezdní práce.) "Ohromné mrhání lidskou silou. Progresivní zhoršování výrobních podmínek a zdražování výrobních prostředků - nutný zákon parcelového vlastnictví."⁴³ V zemědělství, stejně jako v průmyslu, přetváří kapitalismus výrobní proces jen za cenu "martyria výrobců". "Rozptýlení venkovských dělníků po velkých plochách podlamuje sílu jejich odporu, kdežto koncentrace městských dělníků tuto sílu stupňuje. Jako v městském průmyslu vykupuje se v moderním zemědělství zvýšení produktivní síly práce a větší uvolňování práce pleněním a vyčerpáváním pracovní síly samé. A každý pokrok kapitalistického zemědělství je nejen pokrokem v umění olupovat dělníka, nýbrž i v umění olupovat půdu... Kapitalistická výroba rozvíjí tedy techniku a kombinaci společenského výrobního procesu jen tím, že zároveň podkopává zdroje všeho bohatství: zemi a dělníka" ("Kapitál", I, konec 13. kap.).⁴⁴

SOCIALISMUS

Z uvedeného je vidět, že Marx vyvozuje nevyhnutelnost přeměny kapitalistické společnosti v socialistickou plně a výhradně z ekonomického zákona pohybu soudobé společnosti. Zespolečenštění práce, které v tisícířích formách stále rychleji postupuje a po padesáti letech, která uplynula od Marxovy smrti, se projevuje zvláště nápadně v růstu velkovýroby, kapitalistických kartelů, syndikátů a trustů, jakož i v obrovském růstu objemu a moci finančního kapitálu - to je hlavní materiální základna nevyhnutelného příchodu socialismu. Intelektuální a morální hybnou silou, fyzickým vykonavatelem této přeměny je proletariát, jež vychovává sám kapitalismus. Boj proletariátu proti buržoazii, který se projevuje v různých a obsahově stále bohatších formách, se nevyhnutelně stává bojem politickým, směřujícím k vydobytí politické moci proletariátem ("diktatura proletariátu"). Zespolečenštění výroby musí nezbytně vést k tomu, že výrobní prostředky přejdou do vlastnictví společnosti, k "vyvlastnění vyvlastňovatelů". A přímým důsledkem tohoto přechodu bude nesporné zvýšení produktivity práce, zkrácení pracovního dne, nahrazení pozůstatků a trosk primitivní, roztržité malovýroby zdokonalenou kolektivní prací. Kapitalismus nadobro ruší svazek zemědělství s průmyslem, ale tím, že se dostává na vyšší stupeň svého vývoje, připravuje současně nové prvky tohoto svazku, spojení průmyslu se zemědělstvím na základě cílevědomého využití vědy a kombinace kolektivní práce, nového rozšíření lidstva (bude odstraněna jak zanedbanost vesnice, její odloučenost od světa a nekulturnost, tak i nepřirozené nahromadění obrovského množství obyvatelstva ve velkoměstech). Vyšší formy soudobého kapitalismu vytvářejí novou formu rodiny, nové postavení ženy a novou výchovu dorůstajících generací: práce žen a dětí a rozklad patriarchální rodiny kapitalismem nevyhnutelně nabývají v moderní společnosti nejstrašnějších, nejzohoubnějších a nejodpornějších forem. Přesto Však "velký průmysl tím, že přisuzuje rozhodující úlohu ve společensky organizovaném výrobním procesu mimo obvod domácnosti ženám, mladistvým a dětem obojího pohlaví, vytváří ekonomickou základnu pro vyšší formu rodiny a poměru mezi oběma pohlavími. Je ovšem stejně pošetilé pokládat za absolutní křesťansko-germánskou formu rodiny, jako starořímskou, starořeckou či

orientální formu, které ostatně společně tvoří jednu historickou vývojovou řadu. Je rovněž jasné, že složení kombinovaného dělnického personálu z osob obojího pohlaví a různého věku - přestože je ve své samostatné, hrubé, kapitalistické formě, kdy je tu dělník pro výrobní proces, a ne výrobní proces pro dělníka, morovým zdrojem zkázy a otroctví - za příslušných podmínek se naopak nutně musí stát zdrojem humánního rozvoje" ("Kapitál", I, konec 13. kap.). Tovární systém nám ukazuje "zárodek výchovy budoucnosti, při které se u všech dětí od určitého věku bude produktivní práce spojovat s vyučováním a tělocvikem nejen jako jeden z prostředků ke zvýšení společenské výroby, nýbrž jako jediný prostředek k produkci všestranně vyvinutých lidí" (tamtéž).⁴⁵ Na stejnou historickou základnu, nejen pokud jde o výklad minulosti, ale i pokud jde o smělé předvídání budoucnosti a odvážnou praktickou činnost směřující k jejímu uskutečnění, staví Marxův socialismus také otázku národnostní a otázku státu. Národy jsou nevyhnutelným produktem a nevyhnutelnou formou buržoazní epochy společenského vývoje. Ani dělnická třída nemohla zesílit, vyspět a vytvořit se, aniž se konstituovala "jako národ", aniž se stala "národní" ("třebaže nikterak ve smyslu buržoazie"). Vývoj kapitalismu však stále více boří národnostní přehradu, odstraňuje národní izolovanost, a místo národnostních rozporů přináší rozpory třídní. Proto je tomu ve vyspělých kapitalistických zemích opravdu tak, že "dělníci nemají vlast" a že "spojená akce" dělnictva alespoň civilizovaných zemí "je jednou z prvních podmínek osvobození proletariátu" ("Komunistický manifest").⁴⁶ Stát, toto organizované násilí, vznikl nevyhnutelně na určitém stupni vývoje společnosti, kdy se společnost rozštěpila na nesmiřitelné třídy a kdy by nemohla existovat bez "moci", která stojí zdánlivě nad společností a do jisté míry se od ní oddělila. Protože stát vzniká z třídních rozporů, je zpravidla "státem nejmocnější, ekonomicky vládnoucí třídy, která se jeho prostřednictvím stává také politicky vládnoucí třídou, a tak získává nové prostředky k utlačování a vykořisťování potlačené třídy. Tak byl antický stát především státem otrokářů k potlačování otroků, jako byl feudální stát orgánem šlechty k potlačování nevolných a poddaných rolníků, a moderní zastupitelský stát je nástrojem k vykořisťování námezdní práce kapitálem" (Engels v "Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu", kde vykládá své a Marxovy názory).⁴⁷ Dokonce ani nejsvobodnější a nejpokrokovější forma buržoazního státu, demokratická republika, vůbec neodstraňuje tuto skutečnost, mění pouze její formu (spojení vlády s burzou, přímá i nepřímá zkorumpovanost úřednictva a tisku atd.). Socialismus, jenž vede k odstranění tříd, vede tím také ke zrušení státu. "První akt," píše Engels v "Anti-Dühringovi", "v němž stát skutečně vystupuje jako představitel celé společnosti - převzetí výrobních prostředků ve jméno společnosti - je současně jeho posledním samostatným aktem jako státu. Zasahování státní moci do společenských vztahů se stává zbytečným v jedné oblasti po druhé a potom samo usíná. Na místo vlády nad osobami nastupuje správa věcí a řízení výrobních procesů. Stát není 'odstraněn', stát odumírá."⁴⁸ "Společnost, která nově organizuje výrobu na základě svobodného a rovného sdružení výrobců, uloží celý státní stroj tam, kam potom bude patřit: do muzea starožitností vedle kolovratu a bronzové sekery" (Engels v "Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu").⁴⁹

A nakonec, pokud jde o poměr Marxova socialismu k malorolnictvu, které bude existovat v období vyvlastňování vyvlastňovatelů, je nutno poukázat na Marxovy myšlenky: "Nemůžeme, až budeme mít státní moc, pomýšlet na to, abychom malé rolníky násilně vyvlastnili (ať už za náhradu nebo bez ní), tak jak jsme nuceni to učinit s velkými pozemkovými vlastníky. Náš úkol vůči malému rolníkovi je především převést jeho soukromé hospodářství a soukromé vlastnictví v družstevní, ne násilím, nýbrž příkladem a poskytováním společenské pomoci k tomuto účelu. A zde máme ovšem dost prostředků, jak malému rolníkovi ukázat výhody, které musí pochopit už teď" (Engels, "K

agrární otázce na Západě"⁵⁰, vyd. Alexejevové, str. 17. V ruském překladu jsou chyby. Originál je v "Neue Zeit").⁵¹

TAKTIKA TŘÍDNÍHO BOJE PROLETARIÁTU

Marx objasnil již v letech 1844-1845 jeden ze základních nedostatků starého materialismu, to jest nepochopení podmínek revoluční praktické činnosti a podceňování jejího významu, a věnoval po celý svůj život vedle teoretických prací neochabující pozornost otázkám taktiky třídního boje proletariátu. Všechna Marxova díla obsahují v tomto směru nesmírné množství materiálů, zejména pak jeho čtyřsvazková "Korespondence s Engelsem", jež vyšla v roce 1913. Tento materiál není však ještě ani zdaleka sebrán, shromážděn, prostudován a zpracován. Proto se zde musíme omezit jen na velmi všeobecné a stručné poznámky a zdůraznit přitom, že Marx právem pokládal materialismus bez této stránky za polovičatý, jednostranný a mrtvý. Základní úkol taktiky proletariátu stanovil Marx v naprostém souhlasu se všemi zásadami svého dialekticko-materialistického světového názoru. Jedině objektivní zhodnocení celého souhrnu vzájemných vztahů mezi všemi třídami dané společnosti bez výjimky, a tudíž i zhodnocení objektivního stupně vývoje této společnosti i vzájemných vztahů mezi ní a jinými společnostmi, může být základem správné taktiky nejpokrokovější třídy. Přitom se všechny třídy a všechny země posuzují nikoli staticky, nýbrž dynamicky, tj. ne ve stavu nehybnosti, nýbrž v pohybu (jehož zákony vyplývají z ekonomických podmínek existence každé třídy). Pohyb se pak posuzuje nejen z hlediska minulosti, ale i z hlediska budoucnosti, a přitom ne ve vulgárním pojetí "evolucionistů", kteří vidí jen pozvolné změny, ale dialekticky. Marx napsal Engelsovi, že "při takových obrovských vývojových procesech je 20 let něco více než jeden den, ačkoli pak zase mohou přijít dny, které vydají za 20 let" ("Korespondence", sv. III, str. 127).⁵² Taktika proletariátu musí na každém stupni vývoje a v každém okamžiku přihlížet k této objektivně nutné dialektice dějin lidstva, a to tak, že na jedné straně využívá období politické stagnace nebo hlemýždího, tzv. "pokojného" vývoje k uvědomování a k rozvíjení síly a bojeschopnosti nejpokrokovější třídy, a na druhé straně využívá celé této činnosti tak, aby směřovala ke "konečnému cíli" hnutí dané třídy a učinila ji schopnou prakticky řešit velké úkoly ve velikých dnech, "které vydají za dvacet let". Dvě Marxovy úvahy jsou v této otázce zvlášť důležité: Jedna z "Bídy filosofie" o hospodářském boji a hospodářských organizacích proletariátu, druhá z "Komunistického manifestu" o politických úkolech proletariátu. V první se praví: "Velký průmysl shromažďuje spoustu lidí, kteří se navzájem neznají, na jednom místě. Konkurence rozdvouje jejich zájmy. Avšak udržení mzdy, tento jejich společný zájem proti zaměstnavateli, je spojuje společnou myšlenkou odporu - sdružení... Původně izolovaná sdružení se seskupují dohromady a udržení asociace proti vždy spojenému kapitálu se pro dělníky stává nutnějším než udržení mzdy... V tomto boji - a je to skutečná občanská válka - spojují se a vyvíjejí všechny prvky nutné pro budoucí bitvu. Jakmile dělnické spolky dospěly k tomuto bodu, nabývají politického charakteru."⁵³ Zde máme program a taktiku hospodářského boje a odborového hnutí na několik desetiletí, pro celé dlouhé období, kdy proletariát sbírá síly "pro budoucí bitvu". Proti tomu je třeba postavit četné příklady z anglického dělnického hnutí, na nichž Marx a Engels ukazují, jak průmyslová "prosperita" vyvolává pokusy "koupit si proletariát" ("Korespondence s Engelsem", I, 136)⁵⁴ a odvrátit jej od boje, jak tato prosperita strašně "demoralizovala" (II, 218), jak anglický proletariát "propadá měšťáctví", takže tento "národ, ze všech národů nejburžoaznější" (anglický národ), "to chce nakonec přivést až tak daleko, že bude mít vedle buržoazie buržoazní aristokracii a buržoazní proletariát" (II, 290);⁵⁵ jak vyprchává jeho "revoluční energie" (III, 124), jak bude nutno

čekat kratší nebo delší dobu, než se "angličtí dělníci zbaví své zjevné buržoazní nákazy" (III, 127), jak anglickému dělnickému hnutí chybí "zápal chartistů" (1866, III, 305)⁵⁶, jak se z vůdců anglického dělnictva stává cosi "mezi radikálními buržoy a dělníky" (o Holyoakovi, IV, 209); jak v důsledku monopolního postavení Anglie a dokud se tento monopol nehroutlí, "s britskými dělníky... nic nenaděláš" (IV, 433).⁵⁷ Taktika hospodářského boje v souvislosti s celkovým průběhem (a výsledkem) dělnického hnutí je tu posuzována z obdivuhodně širokého, všestranného, dialektického a opravdu revolučního hlediska.

"Komunistický manifest" razil základní marxistickou poučku o taktice politického boje:

"Komunisté bojují za dosažení nejbližších cílů a zájmů dělnické třídy, ale v hnutí přítomnosti představují zároveň budoucnost hnutí."⁵⁸

V tomto smyslu podporoval Marx roku 1848 v Polsku stranu "agrární revoluce", "touž stranu, která vyvolala krakovské povstání roku 1846"⁵⁹. V Německu v letech 1848 až 1849 podporoval Marx krajní revoluční demokracii a ani později neodvolal nikdy nic z toho, co tehdy řekl o taktice. Německou buržoazii pokládal za třídu, která "byla beze všeho ochotna ke zradě lidu" (jedině svazek s rolnictvem by byl mohl buržoazii dovést k úplnému uskutečnění jejích cílů) "a ke kompromisu s korunovaným představitelem staré společnosti". Zde je závěrečná Marxova analýza třídního postavení německé buržoazie v období buržoazně demokratické revoluce, analýza, která je mimo jiné ukázkou materialismu zkoumajícího společnost v pohybu, a přitom nejen z té stránky pohybu, která je obrácena zpět: "Bez víry v sebe, bez víry v lid, reptajíc proti těm, kdo stáli nad ní, a třesouc se před těmi, kdo stáli pod ní,... zstrašená světovou bouří... bez jakékoli energie, ve všech směrech plagiát,... bez iniciativy, ...jako prokletý stařec odsouzený k tomu, aby hatil první mladické vzněty lidu plného života a zneužíval jich pro své stařecké zájmy" ("Neue Rheinische Zeitung", 1848; viz "Literární pozůstalost", sv. III, str. 212).⁶⁰ Asi o dvacet let později prohlásil Marx v dopise Engelsovi (III, 224), že příčinou nezdaru revoluce v roce 1848 bylo to, že buržoazie dala přednost klidu v porobě před pouhou vyhlídkou na boj za svobodu. Když skončila epocha revolucí let 1848-1849, postavil se Marx proti jakékoli hře na revoluci (Schapper a Willich a boj proti nim) a hlásal, že je třeba umět pracovat v novém období dějinné epochy, kdy se zdánlivě "pokojně" připravuje nová revoluce. Jak si Marx tuto práci představoval, to je vidět z jeho hodnocení situace v Německu v roce 1856, za nejtemnější reakce: "V Německu bude všechno záležet na tom, bude-li možno podpořit proletářskou revoluci nějakým druhým vydáním selské války" ("Korespondence s Engelsem", II, 108).⁶¹

Pokud nebyla dovršena demokratická (buržoazní) revoluce v Německu, obracel Marx všechnu pozornost při stanovení taktiky socialistického proletariátu na rozvíjení demokratické energie rolnictva. Byl přesvědčen, že Lassalovo počínání "objektivně byla... zrada celého dělnického hnutí Prušákům" (III, 210), mimo jiné právě proto, že Lassalle nadřoval junkerům a pruskému nacionalismu. Engels napsal v roce 1865, když se dorozumíval s Marxem o chystaném společném vystoupení v tisku, že "v převážně zemědělské zemi... je sprosté vrhnout se jménem průmyslového proletariátu výhradně na buržoazii, ale přitom se ani slovem nezmínit o tom, jak velká feudální šlechta vykořisťuje patriarchálním klackem vesnický proletariát" (III, 217)⁶². V letech 1864-1870, kdy se chýlilo ke konci období dovršení buržoazně demokratické revoluce v Německu, období boje vykořisťovatelských tříd v Prusku a Rakousku za ten či onen způsob dovršení této revoluce shora, neodsuzoval Marx jen Lassalla koketujícího s Bismarckem, ale uváděl na správnou cestu i Liebknechta, jenž propadal "austrofilství" a obraně partikularismu; Marx požadoval revoluční

taktiku, která by stejně nemilosrdně bojovala proti Bismarckovi i proti austrofilům, taktiku, která by se nepřizpůsobovala "vítězi" - pruskému junkerovi, ale okamžitě znovu zahajovala revoluční boj proti němu i na základně vytvořené pruskými vojenskými vítězstvími ("Korespondence s Engelsem", III, 134, 136, 147, 179, 204, 210, 215, 418, 437, 440-441)⁶³. V proslulé adrese Internacionály z 9. září 1870 varoval Marx francouzský proletariát před předčasným povstáním⁶⁴; když však povstání přesto vzplanulo (roku 1871), uvítal revoluční iniciativu mas "šturmujičích nebe" s nadšením (Marxův dopis Kugelmanovi).⁶⁵ Porážka revolučního vystoupení za této situace, jako za mnoha jiných, byla z hlediska Marxova dialektického materialismu v celkovém průběhu a výsledku proletářského boje menším zlem než vyklizení jednou již vydobytych pozic, než kapitulace bez boje: taková kapitulace by proletariát demoralizovala, podlomila by jeho bojeschopnost. Marx, který dovedl plně ocenit využívání legálních prostředků boje v obdobích politické stagnace a panství buržoazní legality, ostře odsuzoval v letech 1877-1878, po vydání výjimečného zákona proti socialistům⁶⁶, Mostovo "revoluční fražérství", ale stejně ostře, ne-li ostřeji, tepal oportunismus, jemuž tehdy dočasně propadla oficiální sociálně demokratická strana, která hned neprojevila pevnost, tvrdost, revolučnost a pohotovost přejít k ilegálnímu boji v odpověď na výjimečný zákon ("Marxova korespondence s Engelsem", IV, 397, 404, 418, 422, 424. (69) Srovnej také dopisy Sorgovi).

LENINEM PŘILOŽENÁ LITERATURA

Sebrané spisy a korespondence Karla Marxe nebyly až dosud vydány v plném rozsahu. Do ruštiny je z Marxových děl přeloženo více než do kteréhokoli jiného jazyka. Výčet prací, který uvádíme, je sestaven chronologicky. Roku 1841 napsal Marx disertaci o Epikurově filosofii (byla pojata do posmrtného vydání "Literární pozůstalosti" [Aus dem literarischen Nachlass], o níž se zmiňujeme dále). V této disertaci stojí Marx ještě plně na Hegelově idealistickém stanovisku. Z roku 1842 se datují Marxovy články pro "Rheinische Zeitung" (Kolín n. R.), zejména kritika debat o svobodě tisku v šestém porýnském sněmu, o zákonech týkajících se krádeží dříví a dále články, v nichž Marx hájí nezávislost politiky na teologii aj. (byly zčásti pojaty do "Literární pozůstalosti"). Zde je už možno pozorovat Marxův přechod od idealismu k materialismu a od revolučního demokratismu ke komunismu. Roku 1844 vycházejí v Paříži za redakce Marxe a Arnolda Ruga "Deutsch-Französische Jahrbucher", v nichž se tento přechod dovršuje s konečnou platností. Zvlášť významné jsou tu Marxovy články "Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva" (kromě v "Literární pozůstalosti" vyšel jako zvláštní brožura) a "K židovské otázce" (stejně jako předešlé dílo; brožura ve vydavatelství Znaniye a Děšovaja bibliotéka čís. 210). Roku 1845 vydává Marx společně s Engelsem (ve Frankfurtu nad Mohanem) knihu "Svatá rodina. Proti Bruno Bauerovi a spol." (vedle vydání v "Literární pozůstalosti" vyšla v ruštině dvakrát samostatně - v nakladatelství Novyj Golos v Petrohradě roku 1906 a v nakladatelství Vestnik Znaniya, Petrohrad 1907). Na jaře 1845 píše Marx teze o Feuerbachovi (byly otištěny jako příloha k brožuře Bedřicha Engelse "Ludvík Feuerbach"; jsou přeloženy do ruštiny). V letech 1845-1847 napsal Marx mnoho článků (většinou nebyly sebrány ani znovu vydány, ani nebyly přeloženy do ruštiny) pro listy "Vorwärts", který vycházel v Paříži, "Brusseler Deutsche Zeitung" (1847), "Das Westphalische Dampfboot" (Bielefeld 1845 až 1848) a "Der Gesellschaftsspiegel" (Elberfeld 1846). Roku 1847 napsal Marx svůj hlavní spis proti Proudhonovi, vydaný v Bruselu a v Paříži, "Bída filosofie. Odpověď na 'Filosofii bídy' pana Proudhona" (ruský jej třikrát vydalo nakladatelství Novyj Mir, jednou G. Lvovič, jednou Alexejevová, jednou "Prosveščenije"; všechna tato vydání vyšla v letech 1905-1906). Roku 1848 vyšla v Bruselu "Řeč o svobodě obchodu" (byla přeložena do ruštiny) a nato v Londýně za

spolupráce s B. Engelsem slavný "Manifest Komunistické strany", přeložený snad do všech evropských jazyků a zčásti i do jazyků mimoevropských (ruský překlad, který dosáhl v letech 1905-1906 kolem osmi vydání, vyšel ve vydavatelství Molot, Kolokol, ve vydání Alexejevové a v jiných povětšinou konfiskovaných vydáních pod různými tituly: "Komunistický manifest", "O komunismu", "Společenské třídy a komunismus", "Kapitalismus a komunismus", "Filosofie dějin"; úplný a nejpřesnější překlad Manifestu, jakož i jiných Marxových děl viz v zahraničních vydáních především skupiny Osvobození práce). Od 1. Června 1848 do 19. května 1849 vycházel v Kolíně nad Rýnem list "Neue Rheinische Zeitung", jehož šéfredaktorem byl fakticky Marx. Četné Marxovy články, které vyšly v tomto listu, jenž je dosud nejlepším, nepřekonaným orgánem revolučního proletariátu, nebyly v plném počtu sebrány a vydány. Nejvýznamnější z nich byly pojaty do "Literární pozůstalosti". Jako zvláštní brožurka byla mnohokrát vydávána Marxova stat' z "Neue Rheinische Zeitung" "Námezdní práce a kapitál" (ruský vyšla v letech 1905-1906 čtyři vydání: Kozmanovo, v Molotu, Mjagkovovo a Lvovičovo). Z téhož listu byla vydána stat' "Liberálové u moci" (vyd. Znanije, Děšov. bibl. čís. 272, Petrohrad 1906). Roku 1849 vydal Marx v Kolíně n. R. brožuru "Dva politické procesy" (dvě obhajovací řeči Marxovy, který byl obviněn z přestupku proti tiskovému zákonu a vybízení k ozbrojenému povstání proti vládě, byl však porotou osvobozen. Rusky vyšlo v letech 1905-1906 pět vydání: Alexejevové, v Molotu, Mjagkovovo, ve Znaniji a v nakl. Novyj Mir). Roku 1850 vydal Marx v Hamburku šest čísel časopisu "Neue Rheinische Zeitung". Nejdůležitější články odtud byly pojaty do "Literární pozůstalosti". Zvláště významné jsou Marxovy články, které Engels roku 1895 vydal znovu jako zvláštní brožuru: "Třídní boje ve Francii 1848-1850" (ruský překlad vyd. M. Malých, Bibl. čís. 59-60; rovněž ve "Sborníku historických prací", překlad Bazarova a Stěpanova, vydal Skirmunt, Petrohrad 1906, taktéž "Myšlenky a názory na život XX. století", Petrohrad 1912). Roku 1852 vyšla v New Yorku Marxova brožura "Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta" (ruský překlad byl uveřejněn v právě uvedených sbornících). Téhož roku vyšlo v Londýně "Odhalení o kolínském procesu proti komunistům" (ruský překlad "Kelnskij process kommunarov", 43. číslo "Populárně vědecké knihovny", Petrohrad, 28. října 1906). Od srpna 1851 do roku 1862* byl Marx stálým dopisovatelem newyorského listu "Tribuna" ("The New York Daily Tribune"), kde mnoho jeho článků vyšlo bez podpisu, jako redakční články. Zvláště pozoruhodné jsou články "Revoluce a kontrarevoluce v Německu", vydané po Marxově a Engelsově smrti znovu v německém překladu (ruský překlad vyšel ve dvou sbornících, překlad Bazarova a Stěpanova, a nato byl v letech 1905-1906 pětkrát vydán jako zvláštní brožura: Alexejevovou ve vydavatelstvích Obščestvennaja Polza, Novyj Mir, Vseobščaja Bibliotěka a Molot). Některé z Marxových článků pro "Tribunu" vyšly v Londýně jako zvláštní brožury, například o Palmerstonovi roku 1856, "Odhalení o dějinách diplomacie XVIII. století" (o trvalé materiální závislosti anglických ministrů liberální strany na Rusku) aj. Po Marxově smrti vydala jeho dcera Eleanor Avelingová řadu statí z "Tribuny" o východní otázce pod titulem "The Eastern Question", London 1897 (Východní otázka). Některé z těchto statí byly přeloženy do ruštiny pod názvem "Válka a revoluce", vyd. I, a Marx a Engels, "Neuvedené stati (1852, 1853, 1854)", Charkov 1919 (Knihnice "Naša Mysl"). Od konce roku 1854 a během roku 1855 spolupracoval Marx s listem "Neue Oder-Zeitung" a v letech 1861-1862 s vídeňským listem "Presse". Jeho články z těchto listů nebyly sebrány a jen některé vycházely v "Neue Zeit", stejně jako četné Marxovy dopisy. Totéž platí i o Marxových článcích z listu "Das Volk" (London 1859), týkajících se diplomatických dějin italské války v roce 1859. Roku 1859 vyšel v Berlíně Marxův spis "Ke kritice politické ekonomie" (ruský překlad Moskva 1896 za redakce Manuilovovy a překlad Rumjancevův v Petrohradě 1907). Roku 1860 vyšla v Londýně Marxova práce "Pan Vogt".

Roku 1864 vyšla v Londýně Marxova "Inaugurální adresa Mezinárodního dělnického sdružení" (je přeložena do ruštiny). Marx byl autorem nesčetných manifestů, provolání a rezolucí generální rady Internacionály. Všechn tento materiál není ještě zdaleka zpracován, není dokonce ani sebrán. Prvním krokem k této práci je kniha (G.Jaecka "Internacionála" (ruský překlad Petrohrad 1906, vyd. Znanije), kde jsou mezi jiným otištěny také některé Marxovy dopisy a návrhy rezolucí pocházející od Marxe. K dokumentům Internacionály, které Marx napsal, patří Adresa generální rady o Pařížské komuně, která vyšla roku 1871 v Londýně jako zvláštní brožura pod názvem "Občanská válka ve Francii" (rus. překl. za Leninovy redakce vydal Molot a jiná nakladatelství). Z období 1862-1874 pochází i korespondence K. Marxe s členem Internacionály Kugelmannem (dvě vydání v ruském překladu, první překlad od A. Gojchbarga, druhý za redakce Lenina). Roku 1867 vyšlo v Hamburku hlavní Marxovo dílo "Kapitál. Kritika politické ekonomie", díl I. Druhý a třetí díl vydal Engels po Marxově smrti v letech 1885 a 1894. Ruský překlad: díl I - pět vydání (dvě v překladu Danielsona, r. 1872 a 1898, dvě v překladu J. A. Gurvičové a L. M. Zaka za Struvovy redakce, první vydání roku 1899, druhé roku 1905, jedno za Bazarovovy redakce a druhé za redakce Stěpanova). Díl II a III vyšly v překladu Danielsona (méně uspokojivém) a v překladu za redakce Bazarova a Stěpanova (lepší). Roku 1876 se Marx podílel na Engelsově knize "Anti-Duhring" ("Herrn Eugen Diihrings Umwázlung der Wissenschaft" - Pana Evžena Duhringa převrat vědy) tím, že přehlédl v rukopise celé dílo a napsal sám kapitolu věnovanou dějinám politické ekonomie.

Později, po Marxově smrti, byla vydána tato jeho díla: "Kritika gothajského programu" (Petrohrad 1906, německy v "Neue Zeit", 1890-1891, čís. 18). "Mzda, cena a zisk" (přednáška z 26. června 1865, "Neue Zeit", XVI, 1897-1898, ruský překlad 1906 v naklad. Molot a Lvovičův 1905). "Literární pozůstalost K. Marxe, B. Engelse a F. Lassalla", tři svazky, Stuttgart 1902. (Ruský překlad za redakce Axelroda a jiných, dva svazky Petrohrad 1908. První svazek redigovala ještě J. Gurvičová, Moskva 1907. Samostatně byly vydány Lassallový dopisy Marxovi pojaté do "Literární pozůstalosti'1.) "Dopisy K. Marxe, B. Engelse a jiných Sorgovi" (dvě vydání ruský, jedno za redakce Axelroda, druhé s Leninovou předmluvou, vyd. Dauge). "Teorie o nadhodnotě", tři díly ve čtyřech částech, Stuttgart 1905-1910, rukopis čtvrtého dílu "Kapitálu" vydaný Kautským (ruský překlad pouze prvního dílu ve třech vydáních: Petrohrad 1906 za redakce Plechanova, Kyjev 1906 za redakce Zeleznova, Kyjev 1907 za red. Tučapského). Roku 1913 vyšly ve Stuttgartu čtyři velké svazky "Korespondence K. Marxe a B. Engelse", obsahující 1386 dopisů z období od září 1844 do 10. ledna 1883, které skýtají velké množství nanejvýš cenného materiálu pro studium života a názorů K. Marxe. Roku 1917 vyšly dva svazky Marxe a Engelse: "Stati 1852-1862" (německy). V závěru k tomuto seznamu Marxových děl je nutno se omluvit, že do něho nebyly pojaty ještě některé drobnější stati a jednotlivé dopisy otištěné většinou v listech "Neue Zeit", "Vorwärts" a jiných periodických soc. dem. publikacích v německé řeči; bezpochyby není úplný ani seznam všech Marxových překladů do ruštiny, zvláště knižních vydání z roku 1905-1906.

Literatura o Marxovi a marxismu je neobyčejně bohatá. Uvedeme pouze to nejpodstatnější, přičemž rozdělíme autory na tři hlavní skupiny: marxisty, kteří v podstatě zastávají Marxovo hledisko, buržoazní spisovatele v podstatě nepřátelské marxismu a revizionisty, kteří zdánlivě uznávají ty či ony zásady marxismu, ve skutečnosti však je zaměňují buržoazními názory. Jako zvláštní ruský druh revizionismu je třeba hodnotit poměr narodníků k Marxovi. W. Sombart ve své knize "Ein Beitrag zur Bibliographie des Marxismus" (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, XX, 2. Heft, 1905, SS. 413-430) uvádí 300 titulů v seznamu ani zdaleka ne úplném. K doplnění viz "Neue Zeit", seznamy za léta 1883-1907 a další. Dále viz Josef Stammhammer, "Bibliographie des Sozialismus und Kommunismus", Bd. I-III, Jena (1893-1909). Pro podrobnou bibliografii

marxismu je možno ještě uvést "Bibliographie der Sozialwissenschaften", Berlin, Jahrgang 1, 1905 u. ff. Viz rovněž N. A. Rubakin, "Sredi knig" (Mezi knihami), sv. II, druhé vyd. Uvádíme zde jen věci nejpodstatnější. Pokud jde o Marxův životopis, je třeba upozornit především na články B. Engelse ve "Volkskalender" který vydal Bracke v Brunšviku roku 1878 a v "Handwörterbuch der Staatswissenschaften", Bd. 6, S. 600-603. W. Liebknecht, "Karl Marx zum Gedächtniss", Nürnberg 1896. Lafargue, "K. Marx. Personliche Erinnerungen". W. Liebknecht, "Karl Marx", 2. vyd., Petrohrad 1906. P. Lafargue, "Mé vzpomínky na Karla Marxe", Oděsa 1905. (Viz orig. v "Neue Zeit", IX, I.) "Památce K. Marxe", Petrohrad 1908, str. 410, sborník statí J. Něvzorova, N. Rožkova, V. Bazarova, J. Stěklova, A. Finna-Jenotajevského, P. Rumjanceva, K. Rennera, H. Rolandové-Holstové, V. Iljina, R. Luxemburgové, G. Zinovjeva, J. Kameněva, P. Orlovského a M. Taganského. Fr. Mehring, "Karl Marx". Podrobný Marxův životopis, který napsal americký socialista Spargo (Spargo, "K. Marx, his life and work", London 1911), vyšel anglicky, není dobrý. Celkový přehled Marxovy činnosti viz v knize K. Kautsky, "Die historische Leistung von K. Marx. Zum 25. Todestag des Meisters", Berlin 1908. Ruský překlad "K. Marx a jeho historický význam", Petrohrad 1908. Srovnej rovněž populární brožuru Kláry Zetkinové, "K. M. und sein Lebenswerk" (1913). Vzpomínky na Marxe napsali: Anněnkov, otištěny ve "Vestniku Jevropy", r. 1880, čís. 4 (a "Vzpomínky", sv. III, "Pozoruhodné desetiletí", Petrohrad 1882), Karl Šurc, otištěny v časopise "Russkoje Bogatstvo", r. 1906, čís. 12, M. Kovalevskij, otištěny ve "Vestniku Jevropy", r. 1909, VI a další.

O filosofii marxismu a historickém materialismu podává nejlepší výklad G. V. Plechanov v dílech: "Za 20 let", Petrohrad 1909, 3. vydání; "Od obrany k útoku", Petrohrad 1910; "Základní otázky marxismu", Petrohrad 1908; "Kritika našich kritiků", Petrohrad 1906; "O vývoji monistického názoru na dějiny", Petrohrad 1908, a v jiných. Antonio Labriola, "K otázce materialistického názoru na dějiny", Petrohrad 1898. Od téhož autora, "Historický materialismus a filosofie", Petrohrad 1906. Fr. Mehring, "O historickém materialismu", Petrohrad 1906 (dvě vyd.: Prosveščeníje a Molot). Od téhož autora, "Lessingovská legenda", Petrohrad 1908 (Znanije). Srovnej rovněž (nemarxista) Ch. Andler, "Komunistický manifest. Dějiny, úvod, komentář", Petrohrad 1906. Viz rovněž "Historický materialismus", Petrohrad 1908, sborník statí Engelse, Kautského, Lafargua a mnoha jiných autorů. L. Axelrod, "Filosofické poznámky. Odpověď filosofickým kritikům historického materialismu", Petrohrad 1906. Kniha E. Untermanna, "Die logischen Mangel des engeren Marxismus", Munchen 1910 (753 str. - rozsáhlé, ale neseriózní dílo), obsahuje zvláštní obhajobu Dietzgenových nevhodných úchylek od marxismu. Hugo Riekes, "Die philosophische Wurzel des Marxismus" v "Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft", 62. Jahrgang, 1906, 3. Heft, S. 407 až 432, je zajímavá práce odpůrce Marxových názorů, který ukazuje jejich filosofickou ucelenost z hlediska materialismu. Benno Erdmann, "Die philosophischen Voraussetzungen der materialistischen Geschichtsauffassung" v "Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft" (Schmollers Jahrbuch), r. 1907, 3. Heft, S. 1-56, je dílo, jež obsahuje velmi užitečnou formulaci některých základních pouček Marxova filosofického materialismu a shrnuje námitky z běžného kantovského a agnostického hlediska vůbec. R. Stammler (kantovec), "Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung", 2. vyd., Leipzig 1906. Woltmann (rovněž kantovec), "Historický materialismus", ruský překlad 1901. Vorlander (také kantovec), "Kant a Marx", Petrohrad 1909. Srovnej rovněž polemiku mezi A. Bogdanovem, V. Bazarovém aj. ("Poznámky k filosofii marxismu", Petrohrad 1908. A. Bogdanov, "Pád velikého fetišismu", Moskva, 1909 a jiná díla) a V. Iljinem ("Materialismus a empiriokriticismus", Moskva 1909). Práce o historickém materialismu a etice: K. Kautsky, "Etika a materialistické pojetí dějin",

Petrohrad 1906 a četná jiná díla Kautského. Dále Boudin, "Das theoretische System von K. Marx", Stuttgart 1909 (L. B. Boudin, "Teoretický systém Karla Marxe ve světle nejnovější kritiky", překlad z angličtiny redigovaný V. Zasuličovou, Petrohrad 1908). Herrmann Gorter, "Der historische Materialismus", 1909. Z děl odpůrců marxismu uvádíme Tugana-Baranovského, "Teoretické základy marxismu", Petrohrad 1907. S. Prokopovič, "Ke kritice Marxe", Petrohrad 1901. Hammacher, "Das philosophisch-ökonomische System des Marxismus" (Leipzig 1910, stran 730 - sbírka citátů).

W. Sombart, "Socialismus a sociální hnutí v XIX. století", Petrohrad. Max Adler (kantovec), "Kausalität und Teleologie" (Wien 1909, "Marx-Studien") a "Marx als Denker".

Pozornosti zaslouží kniha idealistického hegelovce Giov. Gentile, "La philosophia di Marx" (Pisa 1899), v níž autor upozorňuje na některé důležité stránky Marxovy materialistické dialektiky, kterým obvykle kantovci, pozitivisté apod. nevěnují pozornost, a Lévyho kniha "Feuerbach", o jednom z nejvýznamnějších filosofických předchůdců Marxových. Užitečný souhrn citátů z řady Marxových děl obsahuje Černyšovova kniha "Zápisník marxisty", Petrohrad 1908 (Dělo). Práce o Marxově ekonomickém učení: K. Kautsky, "Karla Marxe ekonomické nauky" (četná ruská vydání), od téhož autora "Agrární otázka", "Erfurtský program" a četné brožury. Srovnej dále Bernstein, "Marxovo ekonomické učení". III. díl "Kapitálu" (ruský překlad 1905), Gabriel Deville, "Kapitál" (výklad I. dílu "Kapitálu", ruský překlad 1907). Představitelem tzv. revizionismu mezi marxisty v agrární otázce je E. David, "Socialismus a zemědělství" (ruský překlad Petrohrad 1902). Kritiku revizionismu viz u V. Iljina, "Agrární otázka", díl I, Petrohrad 1908. Viz rovněž V. Iljin, "Vývoj kapitalismu v Rusku", 2. vyd., Petrohrad 1908 a od téhož autora "Ekonomické studie a stati", Petrohrad 1899. V. Iljin, "Nové údaje o zákonech vývoje kapitalismu v zemědělství", 1. vydání, 1917. Compère-Morel aplikuje s určitými odchylkami Marxovy názory na nové údaje o agrárních poměrech ve Francii v knize "La question agraire et le socialisme en France", Paris 1912 (455 stran). Ekonomické názory Marxovy rozvíjí dále v aplikaci na nejnovější jevy hospodářského života Hilferding v knize "Finanční kapitál", Petrohrad 1911. (Opravu závažných nesprávností v autorových názorech na teorii hodnoty viz u Kautského v "Neue Zeit", "Gold, Papier und Ware" - "Zlato, papírové peníze a zboží" - 30, I, 1912, S. 837, 886.) V. Iljin, "Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu", 1917. V důležitých bodech se od marxismu odchyluje P. Maslov, "Agrární otázka" (2 svazky) a "Teorie vývoje národního hospodářství" (Petrohrad 1910). Kritiku některých těchto odchylek viz u Kautského v "Neue Zeit", XXIX, 1, 1911, článek "Malthusianství a socialismus".

Kritika Marxova ekonomického učení z hlediska teorie "mezního užitku", velmi rozšířená mezi buržoazními profesory: Bohm-Bawerk, "Zum Abschluss des Marxschen Systems (Berlin 1896 v Staatwiss. Arbeiten, Festgabe für K. Knies). Existuje ruský překlad "Marxova teorie a její kritika", Petrohrad 1897 a od téhož autora "Kapital und Kapitalzins", 2. vyd., Innsbruck 1900-1902, 2. sv. ("Kapitál a zisk", Petrohrad 1909). Dále viz Riekes, "Wert und Tauschwert" (1899), v. Bortkiewicz, "Wertrechnung u. Preisrechnung im Marxschen System" (Archiv f. Sozialw., 1906-1907). Leo v. Buch, "Über die Elemente d. polit. ökonomie. I. Th. Die Intensität d. Arbeit, Wert u. Preis". (Vydáno rovněž ruský.) Rozbor kritiky Bohm-Bawerka z marxistického hlediska: Hilferding, "Bohm-Bawerks Marx-Kritik" ("Marx-Studien", Bd. I, Wien 1904) a drobnější stati v "Neue Zeit".

O dvou hlavních směrech výkladu a vývoje marxismu - "revizionistickém" a radikálním ("ortodoxním") viz Ed. Bernstein, "Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie" (něm orig. Stuttgart 1899; ruský překlad "Historický materialismus", Petrohrad 1901, "Sociální problémy",

Moskva 1901), srovnej rovněž od téhož autora "Poznámky k dějinám a teorii socialismu", Petrohrad 1902. Odpověď Bernsteinovi: K. Kautsky, "Bernstein a soc. dem. program" (něm. orig. Stuttgart 1899. Rus. překlad 4. vydání 1905-1906). Z francouzské marxistické literatury: Jules Guesde, "Quatre ans de lutte des classes", "En garde!", "Questions d'hier et d'aujourd'hui" (Paris 1911). P. Lafargue, "Le déterminisme économique de K. Marx" (Paris 1909). Ant. Pannekoek, "Zwei Tendenzen in der Arbeiter Bewegung".

Marxově teorii akumulace kapitálu je věnována nová práce Rosy Luxemburgové "Die Akkumulation des Kapitals" (Berlin 1913) a rozbořem jejího nesprávného výkladu Marxovy teorie se zabývá Otto Bauer v knize "Die Akkumulation des Kapitals" ("Neue Zeit", 31. t., 1913, I, SS. 831 - 862). Eckstein v listu "Vorwärts", r. 1913 a Pannekoek v "Bremer Burger-Zeitung", r. 1913.

Ze staré ruské literatury o Marxovi viz B. Čičerin, "Němečtí socialisté" ve "Sborníku státních nauk" Bezobrazova, Petrohrad 1888 a "Dějiny politických věd", díl 5, Moskva 1902, str. 156. Odpověď idem "Němečtí ekonomové brýlemi pana Čičerina" v Sebraných spisech, sv. II, Petrohrad 1900. L. Slonimskij, "Ekonomické učení K. Marxe", Petrohrad 1898. N. Liber, "David Ricardo a K. Marx ve svých společenskoekonomických studiích", Petrohrad 1885 a Sebrané spisy, 2 svazky, Petrohrad 1900. Recenze Marxova "Kapitálu" od J. Kaufmana (J. K-na) ve "Věstníku Jevropy", r. 1872, čís. 5, je pozoruhodná tím, že Marx v doslovu ke 2. vydání "Kapitálu" citoval úvahy J. K-na, které uznával jako správný výklad své materialistickodialektické metody.

Ruští narodníci o marxismu: N. K. Michajlovskij v časopise "Russkoje Bogatstvo", r. 1894, čís. 10; r. 1895, čís. 1 a 2 přetištěno v Sebraných spisech - na okraj "Kritických poznámek" P. Struva (Petrohrad 1894), které rozebral z marxistického hlediska K. Tulin (V. Iljin) v "Materiálech k charakteristice našeho hospodářského vývoje" (Petrohrad 1895, zničeno cenzurou), přetištěno ve sborníku V. Iljina "Za dvanáct let", Petrohrad 1908. Dále z narodnické literatury: V. V., "Naše směry", Petrohrad 1892. Od téhož autora, "Od 70. let do roku 1900", Petrohrad 1907. Nikolaj-on, "Poznámky k našemu veřejnému hospodářství po reformě", Petrohrad 1893. V. Černov, "Marxismus a agrární otázka", Petrohrad 1906. Od téhož autora "Filosofické a sociologické studie", Petrohrad 1907.

Vedle narodníků uvedeme ještě díla: N. Karejev, "Staré a nové studie o historickém materialismu", Petrohrad 1896. Druhé vydání 1913 s názvem "Kritika ekonomického materialismu". Masaryk, "Otázka sociální" (Základy marxismu filosofické a sociologické), Moskva 1900. Croce, "Historický materialismus a marxistická ekonomie", Petrohrad 1902.

Pro správné hodnocení Marxových názorů je bezpodmínečně nutno seznámit se s díly jeho nejbližšího stoupence a spolupracovníka Bedřicha Engelse. Bez znalosti všech Engelsových děl nelze marxismus pochopit ani ho uceleně vyložit.

Kritiku Marxe z hlediska anarchismu viz u V. Čerkezova, "Doktríny marxismu", Petrohrad 1905, dva díly; V. Tucker, "Místo knihy", Moskva 1907. Syndikalista Sorel, "Sociální poznámky k současné ekonomii", Moskva 1908.

Poznámky

* Stať Karel Marx (Stručný životopis a výklad marxismu) napsal Lenin pro Encyklopedický slovník Granatových, který byl tehdy v Rusku nejznámější. Když v roce 1918 vyšla tato stať jako brožura,

vedl Lenin v předmluvě rok napsání 1913. Ve skutečnosti začal na stati pracovat zjara 1914 v Poroninu, byl však nucen práci přerušit, protože byl neobyčejně zaneprázdněn řízením činnosti strany a listu Pravda. V dopise redakci vydavatelství Granatových z 8. (21.) července 1914 napsal: „Ke své veliké lítosti musím sdělit, že mnoho zcela výjimečných a nepředvídaných okolností (počínaje odchodem Malinovského) mne donutilo přerušit hned na začátku práci na stati o Marxovi a po mnoha neúspěšných pokusech najít si čas, abych mohl v práci pokračovat, jsem došel k závěru, že do podzimu práci nemohu dokončit. Velice se Vám omlouvám a pevně doufám, že se redakci Vašeho velmi prospěšného vydavatelství podaří najít jiného marxistu a dostat od něho stat' v termínu." (Srov. Spisy 35, Praha 1957, s. 128.) Tajemník redakce vydavatelství Granatových odpověděl Leninovi (25.) července: „Váš dnešní dopis, v němž téměř odmítáte napsat stat' Marx a marxismus, nás uvedl do velkých rozpaků ... Ačkoli jsme vzali v úvahu nejen ruské, ale i zahraniční osobnosti, nenacházíme autora. Velmi naléhavě Vás žádáme, abyste od napsání stati neupouštěl. Jistě jste uvážil, jak důležitá by byla v této době Vaše stat' pro demokratické uživatele slovníku, a snad důvody, které pravděpodobně rozhodly o Vašem původním souhlasu, rozhodnou i nyní, abyste svůj slib dodržel. Jsme ochotni stanovit Vám výhodnější podmínky tím, že termín odevzdání posuneme až do 15. srpna, a uznáte-li to za vhodné, i vypuštěním kapitoly o směnné hodnotě, s níž by se mohlo posečkat. O nějaký týden později byste mohl dodat i bibliografii. Žádáme Vás ještě jednou velmi naléhavě, abyste se napsání stati nevzdával, neboť určitě stejně jako my uznáváte, že je to věc velmi cenná a potřebná." (Ústřední stranický archiv Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS.)

Lenin souhlasil, že bude v práci na stati pokračovat, ale brzy vypukla válka a rakouské úřady ho zatkly. Až v září, kdy přijel do Bernu, se dal znovu do práce. Stat' dokončil v první polovině listopadu. V dopise vydavatelství Granatových ze 4. (17.) listopadu napsal: „Dnes jsem Vám odeslal doporučeně stat' o Marxovi a marxismu pro Váš slovník. Nemohu sám posoudit, do jaké míry se mi podařilo vyřešit nesnadný úkol, abych vměstnal pojednání do rozsahu přibližně 75 000 typů. Poznávám, že literaturu jsem musel podstatně zkrátit (15 000 byl neodvolatelně stanovený rozsah), a tak jsem vybral jen nejnutnější a podstatné prameny různých směrů (ovšem převážně promarxovských)." (Srov. Spisy 35, Praha 1957, s. 147.)

Stat' Karel Marx byla otištěna v neúplném znění v roce 1915 v 28. dílu Encyklopedického slovníku (7. vydání) s podpisem V. Iljin. Z cenzurních důvodů byly vypuštěny oddíly Socialismus a Taktika třídního boje proletariátu; v ostatním textu provedla redakce řadu změn. Závěrem stati byla jako příloha otištěna Bibliografie marxismu.

V roce 1918 vydalo stat' vydavatelství Priboj jako brožuru podle textu Encyklopedického slovníku, ale bez Bibliografie marxismu. Pro toto vydání napsal Lenin předmluvu, kterou otiskujeme i v tomto svazku.

Úplný text Leninovy práce byl poprvé uveřejněn podle rukopisu v roce 1925 ve sborníku V. I. Lenin, Marx, Engels a marxismus, který vydal Leninův institut při ÚV KSSS. V tomto svazku je v oddílu Přípravné materiály otištěna také osnova stati Karel u Marx K. Marx-B. (s. 380-383). - 67 [←](#)

1 Leví hegelovci neboli mladohegelovci - představitelé levého křídla Hegelovy školy - idealistického filosofického směru v Německu.

Mladohegelovci neuznávali objektivní zákony společenského vývoje, úlohu materiální výroby ve vývoji společnosti a nutnost třídního boje. Vyjadřovali ideologii německého buržoazního liberalismu 30.-40. let XIX. stol., zbabělost německé buržoazie a její nemohoucnost v boji proti

feudálním pořádkům. Veškerá jejich činnost se omezovala na revoluční fráze a výhrůžky vládnoucím třídám.

Marx a Engels, kteří se zpočátku klonili k mladohegelovcům, vystupovali jako revoluční demokraté. Když přešli od idealismu k materialismu a od revolučního demokratismu ke komunismu, podrobili filosofii mladohegelovců všestranné kritice, odhalili její třídní kořeny a naprostou vědeckou neudržitelnost. [←](#)

2 B. Engels, "Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie" (viz K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 302). [←](#)

3 "Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe" (Porýnské noviny pro politiku, obchod a průmysl) - denník, který vycházel v Kolíně nad Rýnem od 1. ledna 1842 do 31. března 1843. Založili jej představitelé porýnské buržoazie, opozičně naladěni vůči pruskému absolutismu. S listem spolupracovali i někteří leví hegelovci. Vyšla v něm řada Engelsových článků. Od dubna 1842 spolupracoval s listem Marx a od října se stal jedním z redaktorů. Od té doby začaly mít "Rheinische Zeitung" revolučně demokratický charakter. V lednu 1843 se pruská vláda rozhodla od 1. dubna 1843 list zastavit a po zbývajících dobu zavést nad ním přísnou cenzuru. Protože akcionáři "Rheinische Zeitung" chtěli dát novinám umírněnější ráz, Marx 17. března oznámil, že z redakce odchází.. [←](#)

4 Jde o "Literaturu", kterou sestavil V. I. Lenin k článku "Karel Marx". [←](#)

5 Jde o článek K. Marxe "Obhajoba moselského dopisovatele" (viz K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1957, str. 197-223). [←](#)

6 "Deutsch-französische Jahrbücher" (Německo-francouzské ročenky) - časopis, který vycházel německy v Paříži za redakce Karla Marxe a Arnolda Ruga. Vyšlo jen první dvojčíslo v únoru 1844. Hlavní příčinou, proč časopis přestal vycházet, byly zásadní neshody mezi Marxem a buržoazním radikálem Rugem. [←](#)

7 K. Marx, "Ke kritice Hegelovy filosofie práva. Úvod" (viz Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1957, str. 408). [←](#)

8 Svaz komunistů - první mezinárodní organizace revolučního proletariátu. Před založením "Svazu" vyvinuli Marx a Engels nesmírné úsilí, aby ideově a organizačně sjednotili socialisty a dělníky všech zemí. Začátkem roku 1847 se Marx a Engels připojili k tajnému německému spolku "Svaz spravedlivých". Začátkem června 1847 se v Londýně konal sjezd "Svazu spravedlivých", na němž přijal název "Svaz komunistů". Dřívější heslo "Všichni lidé jsou bratři" bylo nahrazeno bojovým internacionálním "Proletáři všech zemí, spojte se!". [←](#)

9 Jde o francouzskou buržoazní revoluci v únoru 1848. [←](#)

10 Jde o buržoazní revoluci v Německu a Rakousku, která vypukla v březnu 1848. [←](#)

11 "Neue Rheinische Zeitung" (Nové porýnské noviny) - vycházely v Kolíně nad Rýnem od 1. června 1848 do 19. května 1849 pod vedením Marxe a Engelse. Hlavním redaktorem byl Marx. [←](#)

12 Jde o lidovou demonstraci v Paříži na protest proti porušení ústavy schválené revolucí roku 1848. Organizovala ji maloburžoazní strana "Hora". Vláda demonstraci rozehnala.. [←](#)

13 V. I. Lenin má na mysli vydání čtyřdílné Marxovy a Engelsovy korespondence, která vyšla v Německu v září 1913 pod názvem "Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx".

1844 bis 1883", herausgegeben von A. Bebel und E. Bernstein. Vier Bände, Stuttgart 1913 (Korespondence Bedřicha Engelse a Karla Marxe v letech 1844-1883, vydaná A. Bebelem a E. Bernsteinem; čtyři díly, Stuttgart 1913).

Marxova a Engelsova korespondence obsahuje přes 1500 dopisů a představuje velmi důležitou součást jejich teoretického dědictví. Vedle cenných biografických údajů obsahuje velmi bohatý materiál o organizační i teoretické činnosti zakladatelů vědeckého komunismu. Lenin tuto korespondenci velmi důkladně studoval. Výsledkem těchto studií je 76stránkový sešit, uložený ve stranickém archívu IML, který obsahuje: konspekt čtyřdílného vydání korespondence, výpisky z nejdůležitějších teoretických dopisů a stručný tematický rejstřík ke konspektu. Zachovaly se i všechny díly korespondence s Leninovými poznámkami.

Konspekt sloužil Leninovi po několik let jako zdroj literatury a použil ho v řadě děl: "O právu národů na sebeurčení", "Karel Marx," "Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu", "Imperialismus a rozkol socialismu¹¹", "Stát a revoluce"¹, "Dětská nemoc 'levičáctví' v komunismu" a dalších.

V roce 1959 vydal IML při ÚV KSSS Leninův konspekt knižně pod názvem "Konspekt korespondence mezi Marxem a Engelsn z let 1844-1883". [←](#)

14 Lenin myslí Marxův pamflet "Pan Vogt", odpověď na pomlouvačnou knihu vulgárního demokrata a bonapartistického agenta Carla Vogta "Můj proces proti 'Allgemeine Zeitung' " (viz K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 14, čes. vyd. 1963, str. 421-728). [←](#)

15 Jde o "Inaugurální adresu Mezinárodního dělnického sdružení!" (viz K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 37-45). [←](#)

16 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957, str. 144. [←](#)

17 K. Marx, "Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 30. [←](#)

18 B. Engels, "Anti-Dühring" (viz K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 20, čes. vyd. 1966, str. 64, 78, 57, 48). [←](#)

19 B. Engels, "Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie" (viz K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 304 až 305 a 306). [←](#)

20 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 32, čes. vyd. 1971, str. 263. [←](#)

21 B. Engels, "Anti-Dühring" (viz K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 20, čes. vyd. 1966, str. 36 a 46-47). [←](#)

22 B. Engels, "Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie" (viz K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 323, 297 a 322). [←](#)

23 B. Engels, "Anti-Dühring" (viz K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 20, čes. vyd. 1966, str. 49). [←](#)

24 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 32, čes. vyd. 1970, str. 23. [←](#)

25 B. Engels, "Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie" (viz K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 310). [←](#)

26 K. Marx, "Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 398. [←](#)

27 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 36 [←](#)

- 28 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 31, čes. vyd. 1970, str. 279. [←](#)
- 29 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 437 a 436. [←](#)
- 30 K. Marx, "Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 19. [←](#)
- 31 K. Marx, "Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 91-92. [←](#)
- 32 K. Marx, "Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 56. [←](#)
- 33 K. Marx, "Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 188-189. [←](#)
- 34 K. Marx, "Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 186. [←](#)
- 35 K. Marx, "Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 803-804. - 46. [←](#)
- 36 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 30, čes. vyd. 1969, str. 308-313, 319-320. [←](#)
- 37 K. Marx, "Kapitál", díl III-2, čes. vyd. 1956, str. 346-347. [←](#)
- 38 K. Marx, "Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 787. [←](#)
- 39 K. Marx, "Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 677 [←](#)
- 40 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 107. [←](#)
- 41 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 232. [←](#)
- 42 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 106. [←](#)
- 43 K. Marx, "Kapitál", díl III-2, čes. vyd. 1956, str. 354, 355. [←](#)
- 44 K. Marx, "Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 535-536. [←](#)
- 45 K. Marx, "Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 520, 514. [←](#)
- 46 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 447. [←](#)
- 47 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 197-198. [←](#)
- 48 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 20, čes. vyd. 1966, str. 278. [←](#)
- 49 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 199. [←](#)
- 50 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 22, čes. vyd. 1967, str. 555. [←](#)
- 51 "Die Neue Zeit" (Nová doba) - teoretický časopis německé sociální demokracie. Vycházel ve Stuttgartu v letech 1883-1923. Do října 1917 jej redigoval K. Kautsky, později H. Cunow. V "Die Neue Zeit" byly poprvé otištěny některé Marxovy a Engelsovy práce. Engels pomáhal redakci časopisu svými radami a často ji kritizoval za to, že se odchyluje od marxismu. S časopisem spolupracovali významní činitelé německého a mezinárodního dělnického hnutí z konce XIX. a začátku XX. století: A. Bebel, W. Liebknecht, R. Luxemburgová, F. Mehring, K. Zetkinová, G. V. Plechanov, P. Lafargue a jiní. Od druhé poloviny 90. let, po Engelsově smrti, začal časopis soustavně otiskovat práce revizionistů, včetně série Bernsteinových článků "Problémy socialismu", která zahájila tažení revizionistů proti marxismu. Za první světové války zaujímal časopis centristické stanovisko a fakticky podporoval sociálšovinisty. [←](#)
- 52 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 30, čes. vyd. 1970, str. 389. [←](#)
- 53 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 194-195. [←](#)

54 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 27, čes. vyd. 1968, str. 212. [←](#)

55 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 29, čes. vyd. 1969, str. 397. [←](#)

56 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 30, čes. vyd. 1970, str. 385 a 389. [←](#)

57 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 31, čes. vyd. 1970, str. 238. [←](#)

58 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 461. [←](#)

59 Jde o národně osvobozené demokratické povstání v Krakovské republice, která byla od roku 1815 pod společnou kontrolou Rakouska, Pruska a Ruska. Za povstání vytvořili povstalci národní vládu, vydali manifest o zrušení nevolnictví a slibovali, že předají rolníkům do vlastnictví půdu bez výkupu. V dalších proklamacích se mluvilo o zřízení lidových dílen, o zvýšení mezd v nich a o rovnosti všech občanů. Povstání bylo brzy potlačeno.

Marx o revoluci řekl: "Krakovská revoluce dala celé Evropě skvělý příklad tím, že ztotožnila národní věc s věcí demokracie a s osvobozením utlačované třídy" (K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 492). [←](#)

60 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 134. [←](#)

61 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 29, čes. vyd. 1969, str. 57. [←](#)

62 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 31, čes. vyd. 1970, str. 66 a 76. [←](#)

63 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 30, čes. vyd. 1969, str. 403-404, 405-407, 425-427, 483-485; sv. 31, čes. vyd. 1970, str. 57-58, 65-66, 73-75, 433-434, 469-470, 481-482. [←](#)

64 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 403-412. [←](#)

65 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 33, čes. vyd. 1971, str. 247. [←](#)

66 Výjimečný zákon proti socialistům zavedla v Německu v roce 1878 Bismarckova vláda, aby mohla bojovat proti dělníkům a socialistickému hnutí. V roce 1890 byl zákon pod tlakem masového a stále sílícího dělnického hnutí zrušen. [←](#)

67 K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 34, čes. vyd. 1971, str. 78-81, 82 až 84, 120-121, 132-134, 135-136. [←](#)